

**Time of changes.
In the beginning
of the Romanization**

**STUDIES ON THE
RURAL WORLD IN
THE ROMAN PERIOD**

5

El poblament rural del Camp de Tarragona en època tardorepublicana (segles II-I aC)

Jordi López, Marta Prevosti
Institut Català d'Arqueologia Clàssica

ABSTRACT

This project consists of a study of the settlement of population during the Late Republican period in the Camp de Tarragona, an extensive agricultural plain in the shape of a crescent moon opening out towards the sea which constitutes the area of land in closest proximity to the capital, Tarraco. It does not therefore include the entirety of the *ager Tarraconensis*, which covered a considerably larger area. After reviewing the preceding Iberian presence in the area, the study focuses on the archaeological evidence corroborating the settlement of population referred to above and its evolution during the course of the two centuries prior to the rule of Augustus. Attention is also given to certain specific themes, such as the centuriation of certain sectors, the presence of military checkpoints, the production of ceramics during the Republican period (at Fontscaldes and Valls) and the appearance of the first Roman villas (El Moro and El Mas d'en Gras).

KEY WORDS: *Ager Tarraconensis*, Camp de Tarragona, Republican period, centuriation, *castellum*, *figlina*, *villa*.

RESUM

Aquest treball és un estudi del poblament tardorepublicà del Camp de Tarragona, una extensa plana agrícola en forma de mitja lluna oberta al mar que és el territori més immediat a la capital, Tàrraco. No comprèn per tant la totalitat de l'*ager Tarraconensis*, que s'estenia per una superfície notablement major. Després de fer un repàs dels precedents ibèrics, l'estudi es centra en els testimonis arqueològics del poblament i la seva evolució al llarg dels dos segles anteriors a August. S'examinen també alguns temes específics com ara les trames centuriades, els punts de control militar, les produccions ceràmiques republicanes (Fontscaldes i Valls) i l'aparició de les primeres vil·les romanes (El Moro i el Mas d'en Gras).

PARAULES CLAU: *Ager Tarraconensis*, Camp de Tarragona, època republicana, centuriació, *castellum*, *figlina*, *villa*.

1 • Introducció

Els estudis sobre poblament rural a l'antiguitat al Camp de Tarragona han tingut poca tradició en la investigació. Sens dubte aquest fet ha estat provocat per l'atracció que representen els monuments de la capital. L'arqueologia de la ciutat, en efecte, ha polaritzat els esforços dels arqueòlegs i es pot dir que només s'hi ha intervingut en casos en què les restes són excepcionals, com els Munts o Centcelles. D'entre les restes arqueològiques rurals, les d'època tardorepublicana també han estat les menys estudiades perquè els testimonis arquitectònics coneguts són escassos, tot i que no els jaciments, com tindrem ocasió d'exposar en aquest treball. Les construccions rurals dels segles II-I aC són en general d'una arquitectura més feble i no són tan espectaculars com les vil·les imperials; a més aquestes sovint s'hi superposen i les malmeten.

Aquest panorama ha canviat els darrers trenta anys per dos motius principals. El primer, la creació del Servei d'Arqueologia de la Generalitat, que juntament amb una millor reglamentació ha conduït a un augment molt significatiu de les excavacions arqueològiques, també en el camp. Unes intervencions que es deuen sobretot al creixement urbanístic de la darrera dècada i a la creació de noves infraestructures.¹ El segon motiu és el projecte d'estudi a l'*ager Tarraconensis* dut a terme per Simon Keay i el seu equip de la universitat de Southampton (1985-1990), on, per primer cop, s'estudià el poblament rural d'una manera metòdica (Carreté *et alii* 1995). L'objectiu era l'estudi de l'evolució del patró d'assentament en el Camp de Tarragona a l'antiguitat (segles V aC - VII dC), que prestava una especial atenció a l'impacte que produí la fundació de la ciutat romana sobre el poblament indígena. La metodologia seguida consistí a traçar quatre transsectes o faixes d'un quilòmetre d'amplada d'est a oest, i separades per una distància de cinc quilòmetres. Cada faixa de terreny es prospectà de forma sistemàtica, es recollí tot el material i s'ubicaren els jaciments descoberts en els seus moments cronològics: ibèric (segles V-II aC), romano-republicà (segles II-I aC), altimperial (segles I-II dC) i baiximperial (segles III-VII dC). Un altre treball que cal destacar és la tesi doctoral d'Isaías Arrayás Morales, publicada l'any 2005 (Arrayás 2005), centrada en l'evolució del *territorium* de Tàrraco entre els segles III i I aC. També es compta amb el treball de Josep M. Palet sobre les centuriacions (Palet, 2005; Palet, 2007). Els darrers anys, Institut Català d'Arqueologia Clàssica i l'Institut d'Estudis Catalans han dut a terme un nou treball d'investigació centrat en la meitat occidental de l'*ager Tarraconensis* (per tant, a la dreta del riu Francolí): «Projecte *Ager Tarraconensis* (PAT). El paisatge arqueològic antic a la dreta del riu Francolí».²

En aquest treball ens limitarem a tractar el Camp de Tarragona, el territori més immediat a la capital, que és una extensa plana agrícola en forma de mitja lluna oberta al mar, d'uns 1.500 km² molt ben definida geogràficament, limitada per la Serralada Prelitoral. Aquesta particular constitució és la causa que les vies hagin de penetrar a les regions veïnes aprofitant passos naturals, com els oberts pels rius Gaià i Francolí per anar cap a l'interior, o bé pujar colls més o menys pronunciats, com el de Balaguer per passar a l'àrea de Tortosa. Només en la zona de contacte amb el Baix Penedès l'orografia no constitueix una barrera.

Cal advertir, però, que el territori depenent de la ciutat, l'*ager Tarraconensis*, era força més extens i comprenia també les actuals comarques del Penedès, el Garraf, la Conca de Barberà i parcialment les del Priorat, les Garrigues i l'Urgell. Limitava per l'est amb el *territorium* de *Barcino*, pel nord-oest amb el d'*Ilerda* i pel sud-oest amb el de *Dertosa* (Dupré 1994: 249-253; Carreté *et alii* 1995, 33).³

¹ Altra cosa és que aquestes es publiquin, ja que per desgràcia la major part dels resultats obtinguts acostumen a quedar inèdits.

² Dirigit per Marta Prevosti i Josep Guitart.

³ Pel nord i per l'oest devia coincidir aproximadament amb els límits de les diòcesis de Lleida i Tortosa.

2. Els precedents ibèrics

Abans d'entrar en matèria, cal fer un cop d'ull a la situació del Camp de Tarragona abans de l'entrada de les tropes romanes amb motiu de la Segona Guerra Púnica. El Camp formava part de la zona coneguda com a Cessetània. El nom deriva de la capital, *Kesse*, que correspon probablement a Tarragona i és ben conegut per les seves encunyacions. L'estudi del poblament ibèric del Camp està per fer i només s'ha desenvolupat a la zona del Penedès mercès a la tasca duta a terme per l'equip de la Universitat de Barcelona entorn de la ciutatella ibèrica de Calafell i al projecte d'estudi de la Cossetània Oriental efectuat per l'Institut d'Estudis Catalans.⁴

Al Penedès es detecta que té lloc des del final del segle V aC un fort creixement demogràfic evidenciat per la presència d'un poblament rural dispers que convida a pensar en una veritable colonització agrària amb el corresponent increment de la producció. Al Baix Penedès es formen 42 establiments d'època ibèrica plena (Prevosti, en premsa). De tots, dos s'han de considerar nuclis de poblament concentrat envoltats de muralles, és a dir, *oppida* ibèrics: les Masies de Sant Miquel i les Toixoneres, mentre que Can Canyís sembla que és la necròpoli, al costat del primer poblat. D'altra banda, la platja del Francàs és un fondejador, que testimonia l'activitat mercantil per via marítima de l'època. Les Guàrdies és un establiment singular, dedicat a la metal·lúrgia del ferro alhora que a l'agricultura, i amb un camp de sitges considerable. Potser caldria encara distingir el Corral de Castell Vell, que sembla que és un camp de sitges, per tant, amb funció de magatzem d'abast notable. Així doncs, aquest darrer jaciment, juntament amb el de les Guàrdies, podria haver assumit la funció de recollir els excedents d'una zona àmplia, probablement sota el control d'elements de l'elit resident a les Toixoneres. La resta, 35 jaciments, són amb molta probabilitat, establiments de tipus camperol, de poblament dispers. D'aquests, solament es coneix bé el del Fondo del Roig de Cunit (fig. 1). Tan sols en dos altres, les Albardes i el Cirerol, s'han detectat parets, que proporcionen la certesa que hi havia una construcció de pedra. Els restants 32 es coneixen per ceràmiques superficials, sitges o estrats d'aquest període, sense que s'hagin pogut associar a cap resta constructiva. Això demostra la senzillesa d'aquests establiments, que devien ser de materials tan febles que han desaparegut gairebé del tot, tret d'elements soterrats com són les sitges o fosses. Tot plegat obre la discussió sobre si eren llocs d'hàbitat permanent, estacional o simplement llocs de freqüentació.

També en aquesta època es coneixen una sèrie de centres urbans ben consolidats i d'extensió considerable. Sense dubte el més important és Tarragona, que s'alçava sobre un turó vora la desembocadura del Francolí i disposava d'un port, la qual cosa el convertia en un centre comercial de primera categoria. Amb tota probabilitat es tracta de l'antiga *Kesse*, l'única seca de tota la regió que encunyà moneda en temps més avançats. També és el centre que presenta una major extensió, deu hectàrees, i un dels més antics, ja que es coneix que la seva existència data, almenys, des del segle VI aC (Bea 2006). Malauradament no sabem gairebé res del seu urbanisme, ja que la superposició de la ciutat romana primer i l'expansió urbanística moderna després han acabat per malmetre els testimonis, però la qualitat dels objectes exhumats —entre els quals hi ha nombroses importacions àtiques— ens parlen de la seva importància (Adserias *et al.* 1993; Díaz 2008).

Els nuclis urbans restants són molt desconeguts. L'únic que podria haver assolit una grandària similar al de Tarragona és el de la Punta de la Cella (Salou), però malauradament va ser destruït gairebé del tot per una pedrera, els anys setanta. Un altre centre de notables dimensions és el Vilar de

⁴ «Estudi del paisatge arqueològic antic a la Cossetània Oriental», dirigit per Josep Guitart i Marta Prevosti.

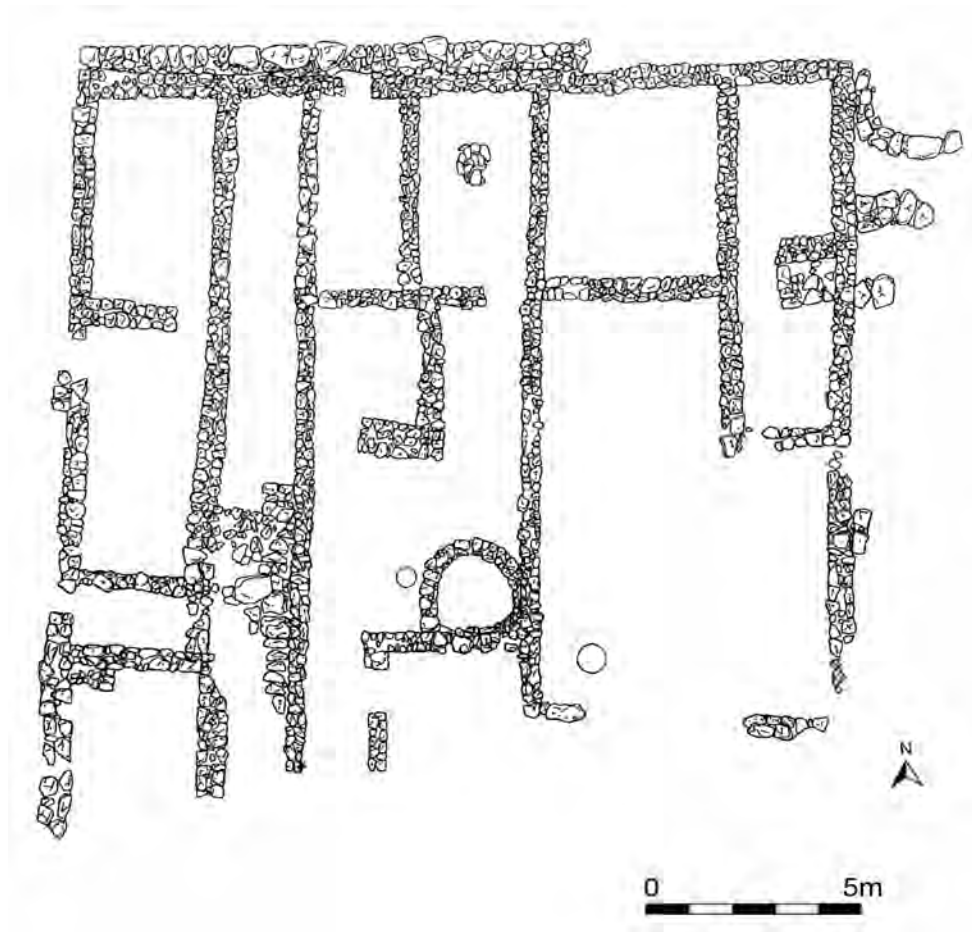

Figura 1. Planta del Fondo del Roig (Cunit).
Font: Rigo *et alii*, 2003.

Valls, d'unes sis hectàrees d'extensió total (Vergès/López 2008, 163-185). Altres poblats coneguts del Camp presenten dimensions menors, inferiors a una hectàrea: Santa Anna (Castellvell), els Manous (el Catllar) (fig. 2), el Pinar Rodó (la Secuita), etc. Alguns semblen formar xarxes ben definides. Per exemple, hi ha un eix central alineat amb el riu Francolí en què una sèrie de nuclis s'ubiquen sobre turons que controlen la vall; les distàncies entre aquests nuclis són regulars (entre sis i set quilòmetres): Tarragona, el Codony, els Garràfols, el Vilar i potser el Puigcabrer. Al Penedès també es coneixen alguns nuclis de certa importància com Sant Miquel (Banyeres), Olèrdola i Darró (amb una superfície de dos a quatre hectàrees) i altres d'entitat local menor.

Entre el Penedès i el Camp de Tarragona sembla haver-hi, però, una diferència; mentre que a la primera regió coneixem l'existència d'un notable poblament dispers en època ibèrica, a la segona el panorama sembla diferent; es localitzen bé poblats i aldees, però els rastres d'un poblament dispers són molt més escassos i a més no hi ha excavacions en extensió que permetin definir-ne bé les característiques.⁵ Així, en front de 35 establiments camperols detectats al Penedès, amb 325 km², en l'àrea d'estudi del projecte *Ager Tarraconensis* (PAT), centrat en la meitat occidental del Camp de Tarragona i una superfície de 345 km², se'n localitzen només 16, als quals, com a màxim, se n'hi podrien afegir 13 més que es dubta si són ibèrics o romano-republicans.

Aquest fet ens introdueix de ple en la problemàtica que suposa atribuir una cronologia concreta als petits i nombrosos jaciments dispersos que presenten conjunts ceràmics de cronologia àmplia amb l'única presència de comunes ibèriques i àmfores itàliques.

⁵ Ens referim a jaciments com el Degotall (Alcover), el barranc de l'Escorial (Reus), la plaça d'Isabel Besora (Reus), la sitja de Riu Clar (Tarragona) o el Rescat de Baix (Vila-seca).

3. L'arribada dels romans i la primera organització del territori

L'entrada dels romans a la península Ibèrica en el marc de la Segona Guerra Púnica va suposar sense dubte un trasbals en el món indígena que va implicar un canvi radical del seu sistema socioeconòmic i de retruc de l'estructuració del poblament. Des dels primers moments —l'any 218 aC— establiren una base militar al tossal de Tarragona —al costat de la capital dels cassetans— que va fer de cap de pont per a l'arribada de tropes i lloc d'estacionament, i des d'on es començà la conquesta progressiva de nous territoris, mitjançant aliances o per les armes.⁶ Evidentment, en un primer moment, el que comptava era el curs de la guerra i l'aprovisionament de tropes, però un cop acabades les hostilitats els romans ja s'hi van quedar i l'àrea catalana va quedar ben aviat sota control romà. El 197 aC es van crear oficialment les dues províncies hispanes; la citerior i la ulterior, i Tàrraco fou la capital de la primera, com també ho seria després amb la nova divisió administrativa d'August.

El poblament indígena, que s'organitzava a través d'una xarxa de poblats ubicats en llocs estratègics i alguns establiments de caire menor dispersos pel camp, dels quals en l'àrea d'estudi PAT hem quantificat 22 de segurs, aviat en va patir les conseqüències. Així, trobem una sèrie de poblats que desapareixen en els primers moments, al final del segle III aC i començaments del II aC. Aquest és el cas del Vilar de Valls, el qual compta amb senyals d'una destrucció violenta a causa d'un incendi generalitzat (Fabra/Vilalta 2008).⁷ Altres, com el poblament ibèric de Tarragona, mostren senyals de clara continuïtat (Otiña/Ruiz de Arbulo 2002). Algunes d'aquestes destruccions han estat atribuïdes a la revolta sufocada pel cònsol Marc Porci Cató (197-195 aC). El fet que alguns

Figura 2. Poblament ibèric dels Manous (el Catllar). Foto: J. López.

⁶ La bibliografia sobre la història de Tàrraco és extensíssima, i obviem referir-la en aquest treball de síntesi. Un resum, breu i concís, es troba publicat a la veu «Tàrraco» de l'enciclopèdia Pauly-Wissowa escrit pel prof. Géza Alföldy, traduït i actualitzat després pel mateix autor en una publicació del MNAT (Alföldy 1991).

⁷ Semblen coincidir en el temps les destruccions d'altres poblats ibèrics relativament propers com el Castellet de Banyoles (Serra Ràfols 1965) o Alorda Park (Sanmartí/Santacana 1992).

poblats desapareguin i altres no es deu probablement a una estratègia romana de privilegiar alguns d'aquests nuclis importants —possiblement tenint en compte la seva situació estratègica o qüestions de lleialtat— i fer-ne desaparèixer els restants. Aquesta política deriva en la creació d'unes *civitates* —vigilades per guarnicions romanes— que controlen un ampli territori i desvela una primera estructuració del territori. Per altra banda, els petits establiments rurals de tradició ibèrica continuen existint, però el seu estudi al Camp de Tarragona és molt complicat per la manca d'excavacions arqueològiques i per la confusió que sovint es produeix amb jaciments de cronologia republicana. Precisament a partir d'aquest moment (segle II) sembla que es produeix l'aparició de petits hàbitats rurals de tipus granja que es documenten arreu (Prevosti 2005a, 351). En l'àrea d'estudi del projecte *Ager Tarraconensis* (PAT) se n'han detectat 124 amb una cronologia romano-republicana, 43 dels quals se sap que existien amb seguretat en el II aC. Malauradament no és possible afinar més les cronologies i desconeixem si aquesta implantació territorial es produeix al llarg de tot el segle o respon a impulsos ben definits, com podria ser l'acabament de la revolta sufocada per Cató al començament del segle o la fundació de la ciutat al final del segle.

Tot i el trasbals que devia suposar la desaparició d'alguns poblats, la producció agrícola continuava essent bàsicament cerealística. Ho demostren les fonts clàssiques que fan referència continuament a pagaments de tributs en gra (Ñaco 1999) i també l'arqueologia, amb la constant troballa de sitges per emmagatzemar-lo (Burch 1996).

4. Del darrer quart del segle II a l'època de Cèsar

El territori català no va ser organitzat fins al final del segle II o al començament del I aC, quan s'executa un programa de fundacions de ciutats romanes (*Iluro*, *Baetulo*, *Aeso*, *Iesso*, *Emporiae* i potser *Ilerda*) (Guitart 1994) que hom ha proposat lligar amb la desmobilització de l'exèrcit de Màrius que es produeix entre el 100 i el 98 aC. Aquestes ciutats estructuren els respectius territoris amb la creació de parcel·les que serien distribuïdes als indígenes i amb tota probabilitat a veterans o colons itàlics. Aquesta actuació suposava en la pràctica la desaparició dels poblats ibèrics, habitualment situats en llocs alts i estratègics, i la seva substitució per ciutats ubicades en planúries agrícolament molt fèrtils. Implicava també l'entrada definitiva a casa nostra del sistema agrícola romà, molt més estructurat i racional. L'arqueologia mostra, pel que fa a aquest moment, una gran quantitat de petits establiments rurals, alguns de tradició indígena i altres amb unes característiques plenament itàliques.

Malgrat la presència d'una guarnició militar al capdamunt del turó de Tarragona, l'estada de tropes en èpoques determinades, l'establiment de comerciants i artesans i la seva coexistència amb el poblat ibèric veí, la ciutat de Tàrraco no es va formar fins uns quants anys més tard. La gran ampliació de la muralla, que es data en l'últim terç del segle II aC (fig. 3), juntament amb alguns indicis de la definició de la retícula urbana en la zona portuària a finals del segle II aC (Macias 2000) i la monumentalització del Fòrum amb la construcció del temple capitolí (Ruiz de Arbulo *et al.* 2006), han dut a proposar aquesta època —darrer terç del II aC, o inclús una mica més tard— com a possible data per a la fundació de Tàrraco.⁸ Per tant, en un moment encara no ben determinat del darrer terç del segle II aC hauríem de situar la fundació de la ciutat que probablement comportaria també l'estructuració del seu territori més immediat.

La segona meitat del segle I aC significà per a Tàrraco i el seu territori una època de fort desenvolupament. Quan l'any 49 aC Cèsar va guanyar als partidaris de Pompeu a prop de Lleida, els tarraconenses van enviar una

⁸ En aquest sentit és suggerent la recent hipòtesi elaborada per R. Jàrraga segons la qual la fundació de la ciutat es deuria a la iniciativa d'Escipió Emilià (Jàrraga 2004).

ambaixada per felicitar-lo i van recolzar el seu exèrcit amb aliments. Poc després Cèsar va visitar la ciutat i va rebre les legacions de submissió de tota la *Hispania citerior* (Caes. Civ. 2.21.4). La prosperitat de Tàrraco a finals de l'època republicana, la seva importància econòmica i política i el seu posicionament en la guerra civil van ser les causes que fos elevada al rang de colònia, cosa que es va produir probablement l'any 45 aC, després de la batalla de Munda, i amb tota seguretat abans de l'any 36 aC (Alföldy 2000) amb el nom de *Colonia Iulia Urbs Trimuphalis Tarraconensis* (Alföldy 1991: 35-36; Ruiz de Arbulo 2002).

L'obtenció del títol de colònia devia implicar reestructuracions en el camp i concretament noves parcel·lacions i distribucions de terres, per tant, és molt possible que una o més de les trames centuriades identificades els darrers anys al *territorium* de Tàrraco siguin d'aquest moment.

En aquesta època comencen també a aparèixer vil·les romanes d'extensió considerable que impliquen una millora dels habitatges amb la utilització de materials més sòlids (ús sistemàtic del morter de calç, paviments d'*opus signinum*, generalització de les cobertes de *tegulae*), i també de les instal·lacions rústiques, orientades a perfeccionar l'explotació del camp, i sobretot del conreu de la vinya. Són un testimoni de la implantació de models itàlics i de la completa romanització de les nostres terres. No s'observa, però, el luxe de què faran ostentació les vil·les d'èpoques posteriors i sovint els únics elements nobles són columnes de pedra local, com les identificades a les vil·les del Moro o del Mas d'en Gras.

En el darrer terç del segle I aC, es produeix un canvi en l'agricultura del país. Fins a aquell moment el vi era majoritàriament importat d'Itàlia, fet demostrat per la constant troballa d'àmfores vinàries itàliques, com ja s'ha

Figura 3. Muralla romana de Tarragona. Vista d'un dels llenços millor conservats. Foto: J. López.

dit. Al final del segle II aC, es detecta una producció local d'àmfores a la zona de Valls que imiten les formes itàliques. Aquest fet, tot i que molt minoritari encara, demostra el principi de les plantacions de vinya. No sabem l'abast d'aquesta producció, però no devia ser gaire important, atès que l'àrea de dispersió sembla força limitada. Desconeixem també si hi ha alguna connexió amb la producció amfòrica que s'iniciarà més tard, amb les àmfores Oberaden 74 d'època d'August de la Canaleta (Gebellí 1996) i les d'època julioclàudia Dressel 2/4 i 7/11 dels forns del Baix Camp, però tot sembla indicar que no. L'àmfora Dressel 2/4 serà la que anirà substituint les anteriors i l'àmfora vinària tarraconense per excel·lència dels segles I i II dC. De la fama del vi tarraconense no se'n pot dubtar des del moment en què les mateixes fonts clàssiques en fan esment; Plini, Marcial, Sili Itàlic i Florus coincideixen a lloar-ne les propietats (Plin. *Nat.*, 14. 71; Sil. 3. 369; Mart. 13. 118; Flor. *Verg.* 2.8).

Contràriament a aquestes dades que proporciona l'arqueologia, les anàlisis pol·líniques realitzades en el marc del PAT no donen indicis d'un cultiu important de vinya en època romana. En canvi, semblen indicar que hi va haver un conreu important d'olivera, així com de la introducció de la noguera en aquesta època. Hem de pensar, doncs, en uns cultius segurament força diversificats, de *fundi* amb vocació d'autoabastir-se, que devien cultivar els seus productes d'horta, fruita, llegums, oliveres i potser fins i tot cereals per al consum propi i per vendre'ls al mercat local. Com demostren els estudis d'arqueofauna realitzats en el marc del PAT, aquestes explotacions també es dedicaven a la ramaderia, com a activitat accessòria: el bestiar és important, per bé que és un recurs complementari de l'agricultura, que és l'activitat econòmica principal. Amb tot, el conreu més important, destinat a produir un excedent per comercialitzar, devia ser la vinya, com indica l'arqueologia.

5. Trames centuriades

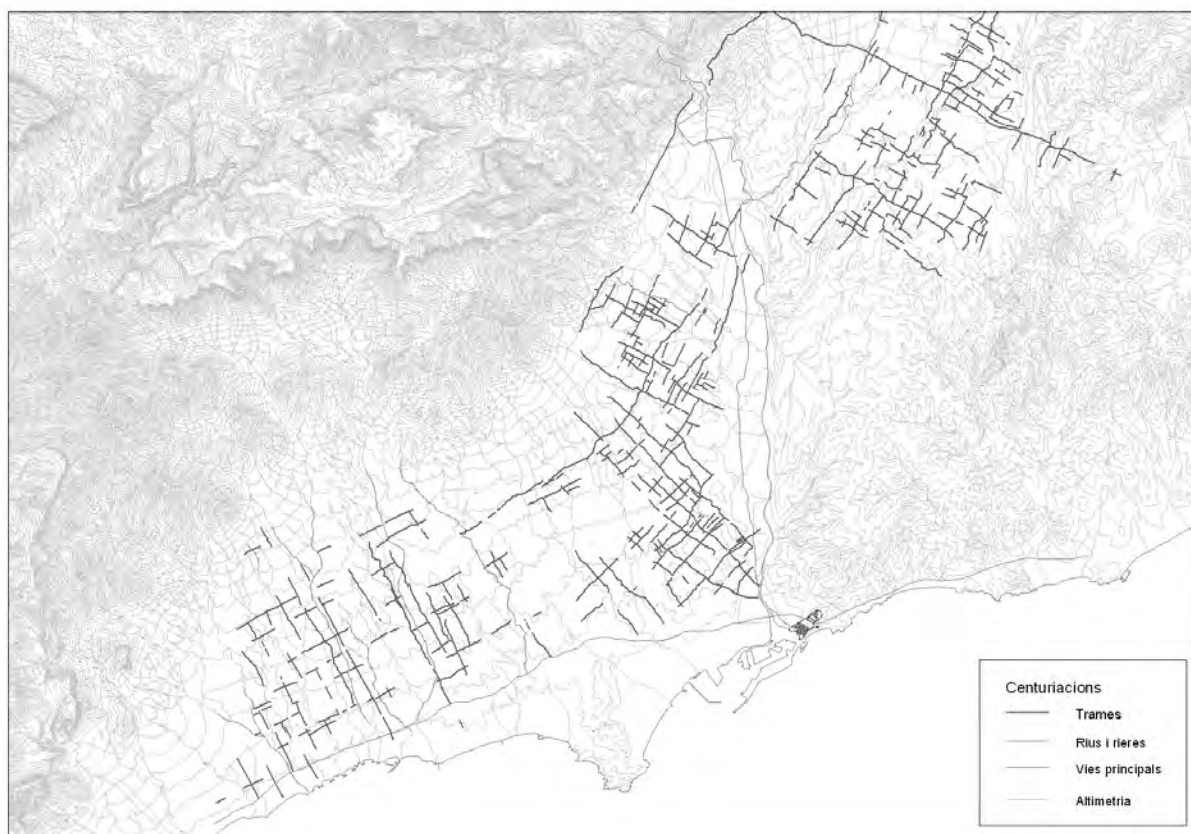
Els estudis de Josep M. Palet dels darrers anys sobre el territori (Palet 2003; Palet 2005; Palet 2007) han permès detectar quatre trames regulars i ortogonals en el *territorium* de Tàrraco amb unes modulacions que denoten un origen romà; una al Baix Penedès i les altres tres al Camp de Tarragona (fig. 4).

Les més properes a la ciutat són dues xarxes de 20 x 20 *actus* per a les quals s'ha proposat una cronologia tardorepublicana. La primera (*Tarraco I*) s'ubica a les proximitats de Constantí i presenta fortes deformacions d'èpoques posteriors. S'alinea entorn de dues vies importants: la via Augusta i la via *ad Hispanias*. Es considera un repartiment reduït limitat a unes trenta centúries. La segona trama centuriada (*Tarraco II*) es conserva molt millor que l'anterior⁹ i s'estén per la plana litoral del sector occidental del Camp de Tarragona, entre la serralada i el mar, abastant els municipis de Vila-seca, Reus, Cambrils, Vinyols, Montbrió i Mont-roig. Els límits són perpendiculars a la línia de costa i estan ben adaptats al pendent i al drenatge natural de la plana. Té una extensió notable, d'un 70 centúries.

Hi ha una tercera trama que s'estén per l'Alt Camp i part del Tarragonès (*Tarraco III*), que està també força ben conservada. Està dividida en dos sectors per l'eix que representa el riu Francolí amb la via Tàrraco-Ilerda que hi discorre paral·lela.¹⁰ Aquesta via no encaixa bé en la trama, atès que la travessa en diagonal. El sector septentrional s'escampa entre Valls i Vilardida i s'articula entorn de l'antiga via coneguda com a camí de Vilafranca a Montblanc, d'origen romà, i que constitueix un dels eixos de la centuriació detectada al Penedès. El sector occidental s'ubica entorn dels pobles de Morell, Alcover i Vilallonga. S'han definit per aquesta trama tres

⁹ En alguns casos hi ha traces de gairebé 6 km de llarg. Només han quedat desdibuixades pels voltants de Reus i Vila-seca, a causa de les xarxes radials que han generat aquestes poblacions d'origen medieval.

¹⁰ Via perpetuada després pel camí ral de Tarragona a Montblanc i que es conserva encara perfectament. D'aquí procedeix un miliari datat en el segle III (Montón 1977).

parcel·les de 20 x 15 *actus*.

Fora del Camp, al Penedès, es dibuixa la trama *Tarraco IV* que empra també un mòdul de 20 x 15 *actus* i es conserva en dos sectors, a l'Alt i el Baix Penedès, amb un esquema teòric d'unes 150 centúries per sector.

Procedir a la datació d'aquestes xarxes és un tema certament complicat. És clar que hi ha moments clau, com la refundació de Tàrraco al darrer terç del segle II aC, la concessió de l'estatut de colònia cap a l'any 45 aC, o l'estada d'August i la capitalitat de la nova província que podrien haver generat aquestes reestructuracions del territori. Per a les trames *Tarraco I* i *II* hom defensa una cronologia republicana. I. Arrayás proposa per a la trama de l'Alt Camp (*Tarraco III*) una cronologia molt antiga, de mitjan segle II aC, i la relaciona amb un reassentament de la població indígena (Arrayás 2005). En canvi, J.M. Palet suggereix una cronologia augustal fonamentant-se en el mòdul de 15 x 20 *actus*, emprat per August en diverses cadastracions territorials com les de *Barcino* i *Caesaraugusta* (Palet 2007).

Encara hi ha una segona qüestió, i és saber si els beneficiaris d'aquests repartiments foren els mateixos indígenes —la qual cosa significaria un reassentament—, soldats llicenciats o colons itàlics. Per altra banda, cal remarcar que una cosa és l'establiment d'una xarxa centuriada sobre el mapa i l'altra la seva plasmació real sobre el terreny. En aquest sentit, cal imaginar un paisatge desigual, amb parcel·les agrícoles, lots no assignats, zones poc fèrtils, ermes, etc.

Pel que fa als jaciments, les vies es mostren com un element important a l'hora de determinar-ne la ubicació. Aquest fet és especialment rellevant en el cas de la via Augusta; per exemple, en el trajecte comprès entre el Mas d'en Gras (Vila-seca) i el Mas del Vives (Cambrils), hi ha 14 jaciments a peu de via o en les proximitats. Es desconeix la xarxa de camins secundaris

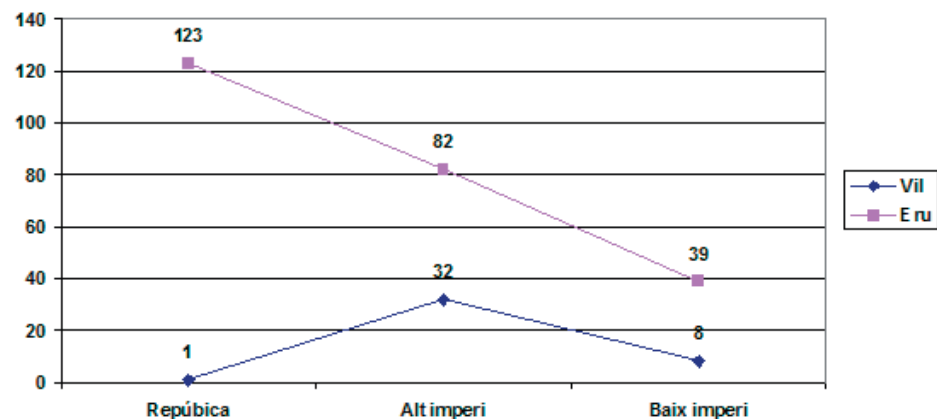
Figura 4. Trames centuriades de l'Ager Tarraconensis. Font: Palet, 2007.

que comunicava l'ager, però cal suposar que els assentaments rurals s'ubicarien sempre en les seves proximitats per una qüestió simple de facilitat de comunicació. I de fet, molts d'aquests assentaments són quasi a tocar de les línies que tracen les xarxes centuriades, que de ben segur haurien actuat també com a eixos de circulació. Malgrat tot, desconeixem la datació d'aquestes trames i, per tant, no sabem fins a quin punt és lícit establir-hi una relació, sobretot en el cas d'assentaments de cronologia alta —segle II aC.

En tot cas, un factor que de ben segur hi va influir és la presència d'aigua, que resulta imprescindible per a qualsevol assentament humà. Les aigües superficials són molt escasses i sovint cal fer pous per trobar-ne. La majoria d'assentaments s'emplaça a les proximitats d'un curs d'aigua. Es tracta en general de barrancs que estan secs la major part de l'any, però amb una important circulació d'aigües subterrànies que poden ser captades amb la construcció d'un pou. Vegem-ne alguns exemples. Al terme d'Alcover, hi ha set jaciments alineats al llarg del barranc de la Font Major (3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 3.5, 3.6 i els Segalés), i seguint el riu Clar, al terme de Tarragona i Constantí, n'hi ha 11 (Mas d'en Bosch I, 1.4, 1.5, 1.7, Mas de Serapi, Mas de Serapi II, Sant Pol, Riudarenes I, els Mongons I, Mas del Boter i Mas del Menció).

6. Testimonis arqueològics (segle II-I aC)

La meitat occidental del Camp de Tarragona, analitzada en el projecte PAT (*Ager Tarraconensis*), ens ha fornir d'una sèrie de dades de primera mà, fonamentals per comprendre l'evolució del poblament al llarg de tota l'antiguitat. La conjunció de les informacions proporcionades per la base de dades permet fer un estudi lineal de l'evolució del poblament al llarg de tota l'època romana. En aquest sentit, s'ha elaborat una gràfica en què s'ha reflectit el nombre de jaciments existents en cadascun dels grans períodes cronològics, classificats en dues categories: vil·les (Vil) i establiments rurals (Eru).

És clar que l'època republicana representa un llindar màxim en el nombre d'assentaments: 124. Es pot dir que la totalitat són establiments rurals, i només una sola vil·la fa acte de presència en el segle I aC. En relació amb el període ibèric precedent hi ha un creixement espectacular de jaciments rurals dispersos que, sens dubte, respon a unes pautes marcades des de Roma.

L'alt imperi ve marcat per dos fenòmens. Per un costat s'implanta el sistema de la vil·la —32 de documentades—, i per l'altre es redueix

considerablement el nombre d'establiments rurals —de 123 a 82—. Són canvis que impliquen una reestructuració en el sistema agrari. L'aparició de grans vil·les es produeix paral·lelament a l'abandonament de nombrosos establiments rurals, tot i que la suma total de jaciments per èpoques implica només la pèrdua de 10 assentaments respecte a l'època republicana. En aquest sentit, no creiem que es donés una pèrdua demogràfica, i ens inclinem més a pensar en un lent desplaçament de població cap a les vil·les (que requerien de nombrosa mà d'obra per treballar les terres que en depenien) i potser en un procés de concentració de les propietats. A més, la presència de diverses terrisseries per envasar i exportar el vi que produïen les terres demostra un camp intensament treballat i unes xarxes comercials plenament desenvolupades.

El procés d'implantació de les vil·les queda ben reflectit en el gràfic. A part de la vil·la del Mas d'en Gras, que pot ser datada en època republicana, la veritable eclosió es produeix en època d'August, i continua *in crescendo* al llarg de tot el segle I i encara en el segle II, moment en què arriba al punt culminant amb un total de 19 vil·les documentades. En canvi, el nombre de jaciments rurals comença una davallada a partir de mitjan segle I dC, que amb més o menys intensitat serà constant fins al final de l'antiguitat. Aquesta davallada comença a fer-se evident sobretot en l'època flàvia, al final del segle I, i esdevé notable en el segle III, un segle de crisi que marca també el principi en la reducció del nombre de vil·les.

Lamentablement, l'estat de la investigació arqueològica pel que fa a l'excavació de jaciments rurals està encara en una fase embrionària, i si bé és possible detectar un gran nombre d'assentaments en època republicana (segles II-I aC),¹¹ també és cert que en desconeixem les característiques, atès que la seva localització ve determinada la major part de vegades per concentracions de ceràmiques en superfície. També en moltes vil·les romanes imperials apareixen ceràmiques d'aquestes èpoques que sovint són l'únic testimoni que resta del seu primitiu origen. Normalment la ceràmica és poc abundant i es limita gairebé sempre a comunes ibèriques i àmfores itàliques. La major part sembla de reduïdes proporcions i l'absència —en general— de ceràmiques fines d'importació dificulta enormement una datació més concreta. La freqüent absència de *tegulae* i *imbrices* com a senyal de les teulades indica unes estructures senzilles i més aviat febles. En aquest sentit, la presència d'alguns elements ens pot orientar també sobre la tipologia de les construccions. Però en cas de troballes superficials només es poden comptar aquells jaciments que existiren en època tardorepublicana, ja que d'altra manera podrien pertànyer a construccions de cronologies més avançades. Hem fet una cerca dins de la base de dades del PAT i hem trobat que els assentaments únicament republicans de l'àrea del projecte són 23. D'aquests, només tres presenten *tegulae*. Hem fet una altra cerca referent als jaciments que presenten *opus signinum* i només n'hi ha un. Aquests indicis apunten a unes tècniques constructives bastant properes a les indígenes, amb construccions amb paviments de terra trepitjada i teulades d'elements vegetals com a norma general. Òbviament això no significa que formes més «romanes» estiguessin absents en determinades construccions, i en tenim la prova en dos jaciments excavats fora de l'àrea d'estudi del PAT: la Clota (Creixell), amb paviments de *signinum* i pintura mural, i el Moro (Torredembarra), amb *signina* tessel·lats i pintura mural.

Carreté, Keay i Millett (1995), després d'analitzar els materials que troben en els jaciments, arriben a la conclusió que hi ha una total continuïtat entre l'època ibèrica i la republicana. Els mateixos jaciments del ple ibèric continuarien existint després de la conquesta romana sense canvis importants. Però una revisió dels materials a la llum dels coneixements

¹¹ 124 jaciments republicans detectats en el projecte PAT, una xifra que aplicada a l'altra meitat del Camp de Tarragona suposaria uns 250 jaciments. Cal apuntar al fet que el sector oriental del Camp sembla que respon a les mateixes pautes de poblament, i que una prospecció sistemàtica de tot el territori encara faria augmentar força el nombre de jaciments.

actuals sobre la ceràmica ibèrica obliga a refusar aquesta opció i a situar-ne —en principi— la datació inicial en el segle II aC.¹² El que sí que cal fer ressaltar en els resultats d'aquest estudi és l'elevada densitat d'assentaments: un per quilòmetre quadrat.

El panorama presentat per l'equip anglocatalà contrasta en gran manera amb la qual dibuixen les prospeccions realitzades després al Baix Penedès, en què el nombre d'establiments rurals gairebé es duplica en el període republicà respecte del període ibèric (Guitart *et al.* 2003). També destaca respecte d'altres estudis duts a terme amb posterioritat al Camp de Tarragona. Així, a la zona de Valls, es coneixen set jaciments ibèrics i 29 de republicans (Ciurana 2008); en el terme del Catllar la proporció és de dos d'ibèrics i 22 de republicans (Vergès/Zaragoza 1999). De fet això contrasta amb l'increment notable del poblament rural dispers que s'observa en totes les comarques costaneres catalanes en l'etapa republicana (Prevosti 2005, 345- 379, especialment 374-379). En la base de dades elaborada en el nostre projecte de l'*ager Tarraconensis* s'han inventariat, en el territori comprès a la dreta del riu Francolí, 22 jaciments ibèrics (sis dels quals poblats), 13 d'ibèrics i/o republicans i 124 jaciments republicans. Per tant, sembla evident que l'atribució cronològica dels jaciments detectats per l'equip de Carreté, Keay i Millett ha de ser revisada.

D'altra banda, I. Arrayás planteja una profunda transformació del territori cap al tercer quart del segle II aC, moment de la refundació de Tàrraco, en què apareixeria una munió de petits establiments rurals. La relaciona amb l'establiment d'un cadastre que tindria com a objectiu reasentar la població indígena per integrar-la en unes formes de producció romanes.

Hi ha dos exemples del segle II aC que han estat excavats i són ben diversos i representatius del que podrien ser dos models d'assentament rural: un de tradició més indígena i un altre de tradició itàlica.

Les planes del Roquí

El primer va ser trobat a les planes del Roquí (Riudoms) (Vilaseca/Adiego 2002). El jaciment de les planes del Roquí és conegut perquè és un gran centre terrisser aixecat al voltant de l'any 20 aC, però prèviament a la instal·lació de la *figlina* va existir un assentament rural d'època republicana, construït cap a l'any 150 i abandonat sobre el 75 aC.¹³ Es tracta de dos edificis rectangulars, que semblen formar una planta en L, amb una orientació diferent a la dels àmbits de la terrisseria (fig. 5).

El primer edifici és l'únic que s'ha excavat íntegrament. El componien tres cambres disposades en bateria que mesuraven en total 16 m de llargada per 6 d'amplada, i que assolien una superfície de 96 m². El seu estat de conservació era força precari, ja que els murs només conservaven la primera filada de pedres lligades amb fang. L'estança més gran, situada al sud, tenia un paviment de pedres, que va aparèixer recobert de carbons i argiles cremades, i al centre s'obria una estructura excavada al terreny, vagament ovalada i empedrada recoberta per un nivell de carbons interpretada com una llar amb un fragment de mola granítica a la vora.

Del segon edifici, sols se'n va trobar un extrem, consistent en una paret de 5,83 m de llarg, situada a tres metres a l'oest, amb les mateixes característiques i orientació que l'anterior.

Gebellí (2007, 40) fa la proposta que els dos edificis eren en realitat les dues ales d'un mateix edifici, de planta en L, que envoltaven un pati, però de fet el jaciment no es va acabar d'excavar, per tant, això podria ser cert però també podria haver estat un edifici més extens, per exemple en planta de U. A prop d'aquestes estructures es van localitzar dues sitges amortitzades en època altimperial, però potser d'època tardorepublicana, que formaven part d'aquest assentament. Aquest edifici té trets de tradició indígena, com

¹² Els darrers anys ha avançat el coneixement de la ceràmica indígena i les formes com les vores de perfil zoomorf (o de coll de cigne) i els plats de vora reentrant que utilitzen com a element clau de datació d'època ibèrica, que sabem que es continuaren elaborant en els segles II i I aC.

¹³ Una primera datació oferida pels excavadors situava la vida del jaciment entre el darrer terç del segle II i mitjan segle I aC, però ha estat corregida per recents estudis encara inèdits d'Iban Cabrelles i Pere Gebellí.

la llar de foc i l'absència de paviments de morter de calç, i trets de tradició itàlica, com la planta força regular.

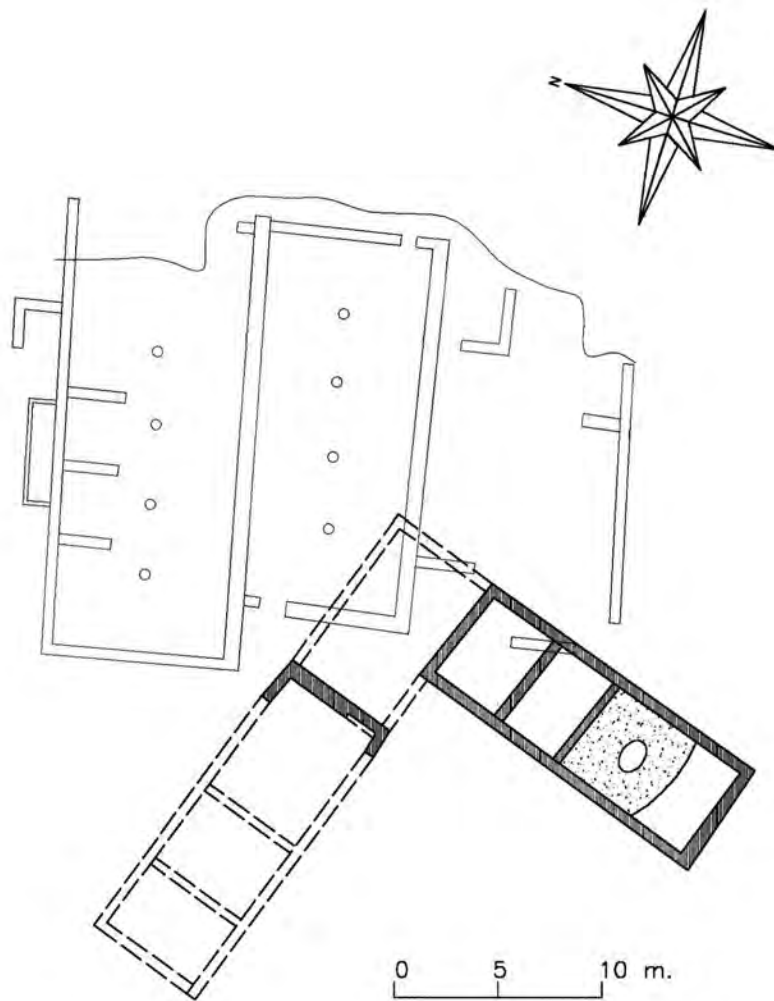

Figura 5. Assentament tardorepublicà del Roquís (Riudoms). Font: Gebellí, 2007.

La Clota

La Clota (Creixell) és un jaciment romà situat en el terme municipal de Creixell, a uns 16 km al nord-est de Tarragona, en una zona planera quasi arran de mar (Vilaseca/Carilla 1998). És conegut sobretot per la troballa de materials altimperials i per la presència d'una terrisseria que elaborava àmfores del tipus Dr. 2/4. L'any 1992 s'efectuaren excavacions que van deixar al descobert un edifici d'època tardorepublicana que després va quedar amortitzat.

La planta no es conservava completa, ja que l'angle nord-occidental estava malmès per un espoliació d'època romana altimperial i l'angle sud-est fou destruït per la maquinària pesant que efectuava les obres de construcció

d'un grup de vivendes. Malgrat tot, sembla que la planta es pot restituir amb certes garanties (fig. 6). Devia estar formada per quatre habitacions en bateria unides per un passadís, formant una estructura compacta rectangular de 16 x 7,5 m que s'alinearia seguint un eix nord-sud, mirant a l'est.¹⁴ Té, doncs, una superfície de 120 m².

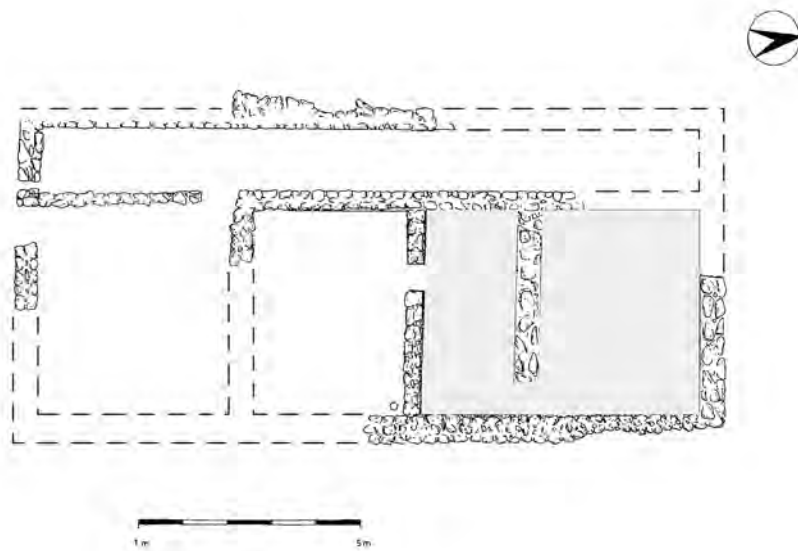

Figura 6. Assentament tardorepublicà de la Clota (Creixell). Font: J. López a partir d'un dibuix de Vilaseca/Carilla, 1998.

Figura 7. Vista general de la Clota (Creixell). Foto: J. López.

¹⁴ Aquestes mesures responen a la planta publicada, tot i que no coincideixen plenament amb les descrites en els articles de la bibliografia, que esmenten una superfície del jaciment de 90 m². A més, no es pot descartar que la planta fos més extensa, ja que quan se li va poder donar l'amplitud que hauria estat desitjable.

La construcció s'aixeca amb murs fets de pedres lleugerament escairades, lligades amb fang, i l'acabat de cadascun dels ambients varia. Així, les dues habitacions septentrionals són les que presenten més bon aspecte; paviments de morter de calç gruixut i compacte i murs arrebossats i pintats de vermell. Cal destacar la presència de fragments d'àmfora en la capa de preparat dels arrebossats (fig. 7). L'ambient que segueix a continuació també té les parets pintades, però el sòl és de terra piconada i s'observa,

en l'angle nord-oriental, un element de difícil interpretació¹⁵ format per dos colls d'àmfora reaprofitats encaixats que baixen en vertical i, sota el nivell de paviment, comuniquen amb una àmfora en posició horitzontal a la qual manquen els extrems. Aquestes àmfores reaprofitades són del tipus Dr. 1A itàlica (la del coll) i Dr. 18 / Mañá C2b / Ramon T-7.4.3.3 púnica (la soterrada). L'àmbit meridional i el passadís presenten pavimentacions de terra piconada i cap mena de revestiment parietal.

A causa del pendent, fa la impressió que el conjunt està, en certa manera, encaixat en el terreny natural, especialment la meitat nord-occidental que queda a una cota de fins a un metre per sota la del terreny circumdant. En canvi, la part oposada, orientada a solana i on possiblement s'obririen les finestres, està al mateix nivell que l'exterior.

¹⁵ En un principi es donà l'explicació que s'utilitzava com a desguàs, però no ens sembla totalment satisfactòria.

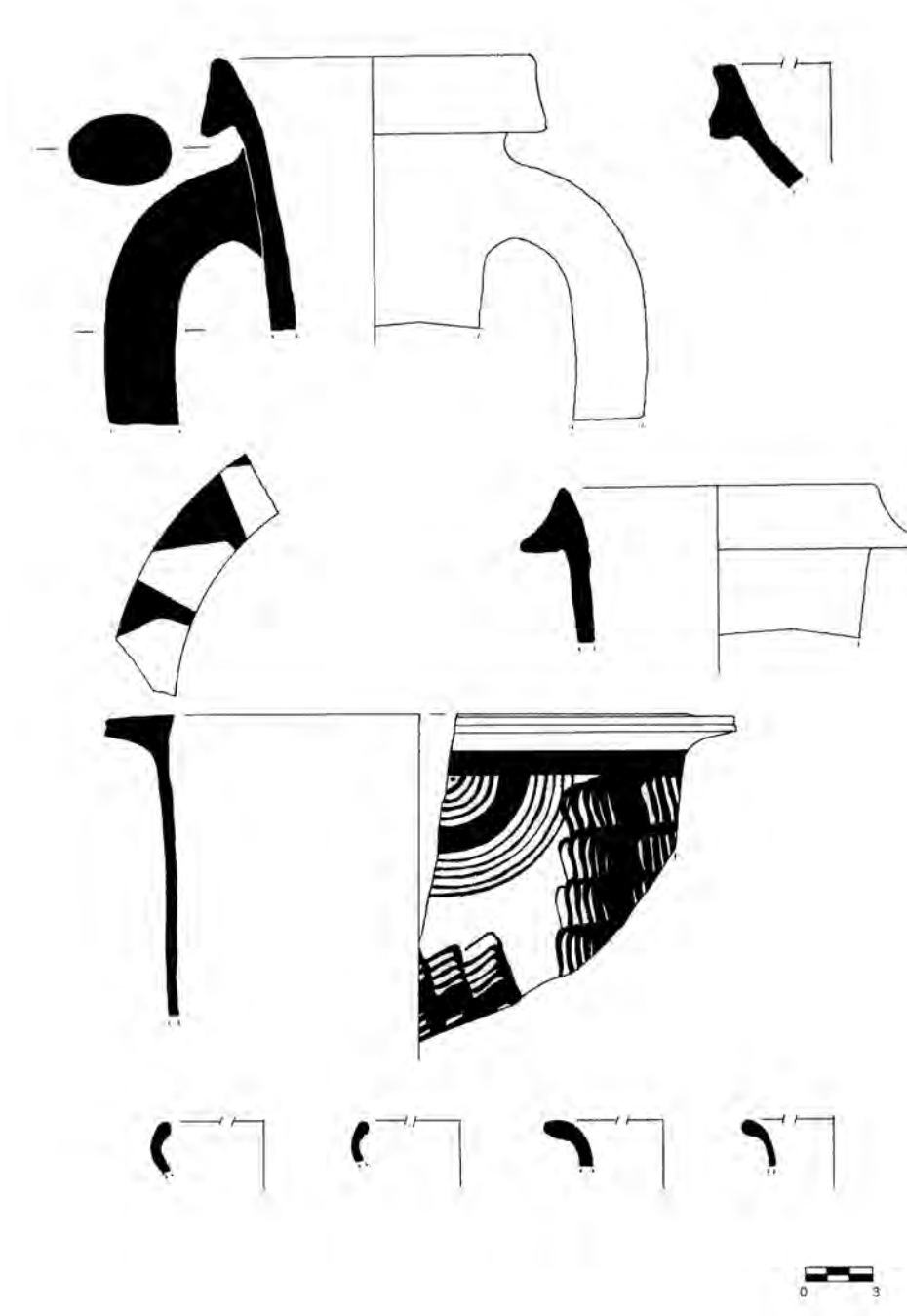

Figura 8. Material ceràmic procedent de l'estrat d'abandonament de la Clota (Creixell). Font: J. López.

L'anàlisi dels paraments deixa entreveure algunes reformes, que es concentren en l'àmbit meridional, on el mur que el separa del passadís s'adossa a la resta i sembla construït en un segon moment. Encara a una fase posterior correspondria el tapiat de la porta que separa l'esmentat àmbit del passadís.

Pel que fa als accessos, s'ha conservat una entrada al sud que comunica amb l'àmbit meridional i s'especula sobre la possibilitat de l'existència d'una altra entrada en l'extrem nord del passadís. Pel que fa als diferents àmbits, estaven comunicats entre si.

Les dues habitacions septentrionals, ben pavimentades i enlluïdes, podrien haver acomplert la funció de *cubicula*, mentre que la situada a continuació, amb paviment de terra i l'element d'àmfores reaprofitades, podria haver estat una mena de sala o cuina. La sala meridional, en origen, potser era un espai obert.

Encara uns metres al nord de la construcció es va excavar un petit dipòsit quadrangular amb revestiment hidràulic que podria tenir relació amb el conjunt descrit, per bé que no se'n coneix la cronologia.

Els únics elements de datació de què disposem per datar el jaciment són les àmfores que es troben reaprofitades en la tercera de les habitacions: una Dr. 1A itàlica i una Dr. 18 púnica, ambdues amb una cronologia inicial de darrer quart del segle II aC. Pel que fa als estrats d'abandonament, els materials, escassos, consisteixen en alguns fragments de campaniana A i algun de B, àmfora itàlica Dr. 1A, un morter itàlic, un fragment de ceràmica de parets fines, i nombroses peces de ceràmica indígena de tradició ibèrica: càlats, tenalles, àmfores, gerretes bicòniques de grisa de la costa catalana... Cal destacar alguns fragments de càlats pintats amb el típic estil de Fontscaldes, unes produccions que s'han datat bé en el segle II o a principis del I aC (Fabra 2008a) (fig. 8).

Per tant, sembla que estem davant d'un senzill establiment rural amb una curta vida. De totes maneres, cal fer ressaltar el caràcter plenament itàlic de la construcció, que disposa de paviments de morter de calç i murs enlluïts i pintats, així com el fet que respon a la planta d'una bateria d'habitacions amb un corredor frontal, és a dir, la vil·la de corredor, per bé que en el cas present es tracta d'un edifici tan simple que no arriba a la categoria de vil·la.

7. Punts de control militar al Camp de Tarragona

L'arqueologia no ha estat gaire generosa pel que fa a la troballa de restes arqueològiques relacionables amb episodis bèl·lics o estructures de control militar (campaments, fortificacions, etc.). És cert que comptem amb les imponents muralles de Tarragona, i amb l'esment de les fonts sobre l'arribada i hibernació de tropes des de la Segona Guerra Púnica, però tret d'això i de les restes de campaments localitzats els darrers anys per la zona de la desembocadura de l'Ebre (Noguera 2008), no sabem res més sobre el tema. És un desconeixement que probablement es deu, en bona part, a un buit en la investigació.

Entre els anys 2004 i 2007 es va excavar un jaciment a Puigpelat (a prop de Valls) que, prenent com a base el material de superfície, hom hauria classificat com un assentament rural tardorepublicà. S'ubica sobre una lleugera elevació que domina una vall on es coneixen nombrosos jaciments dels segles II-I aC alineats al llarg del torrent de la Fonollosa. Els treballs han mostrat com la major part del jaciment estava destruïda a causa dels treballs agrícoles, però se n'han pogut determinar bé dues fases (Díaz 2009).

De la primera construcció, només en resta part d'un fossat i abundant material arqueològic, majoritàriament ceràmica ibèrica, però també

àmfores itàliques i vernissos negres. Hi destaca un projectil d'artilleria, un bola de pedra calcària de 8,5 cm de diàmetre. La seva datació coincideix *grosso modo* amb la de la destrucció del veí poblat ibèric del Vilar; cap al 200 aC.

Cap a l'any 100 aC es va construir un segon edifici, que també es trobava molt destruït; dels 1.750 m² que s'ha calculat que ocupava se n'ha conservat només una setena part. L'edifici s'adapta a la topografia i es distribueix en terrasses (fig. 9). En la inferior, s'hi ubica l'accés a través d'un fossat; la

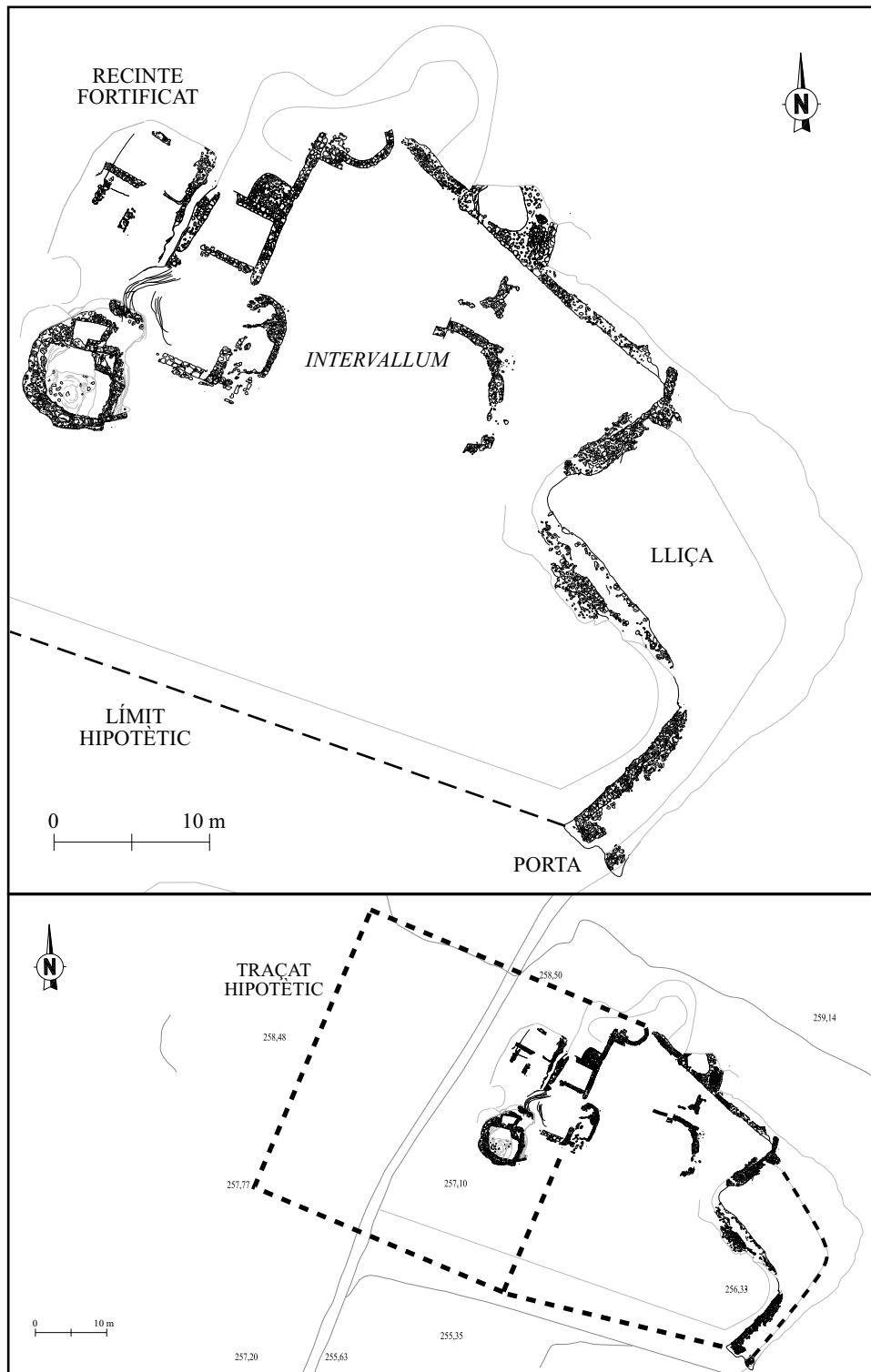

Figura 9. Planta del castellum de Puipelat. Font: Díaz, 2009.

següent és un recinte quasi lliure d'edificacions, i en la terrassa superior, es trobava la construcció fortificada. Se'n conserva només part de la façana oriental, defensada per torres, i algunes habitacions. Els murs segueixen una alineació nord-sud. Són construccions de pedra lligada amb terra, en què no s'ha fet ús del morter de calç. S'identifiquen set àmbits dels quals dos són torres (una semicircular i la segona rectangular amb els angles arrodonits). S'ha suposat que la façana oriental mesuraria uns 40 m de longitud i estaria protegida per quatre torres. En l'últim decenni del segle I aC l'edifici és desmuntat i abandonat. En els estrats d'abandonament s'han trobat dos projectils d'artilleria (11 i 24 cm de diàmetre) i un de fona.

L'arqueòleg Moisés Díaz creu que estem davant d'un *castellum*. De fet, és cert que està ubicat en un punt estratègic, entre dos importants poblats ibèrics, a 3,5 km del Vilar (Valls) i a 1,6 del Puigferrer (Nulles).¹⁶ A més és molt a prop de la via romana que comunica el Penedès amb l'Alt Camp. La troballa de projectils és un punt més que dona suport a aquesta hipòtesi. La fortificació més antiga —de la qual ho desconeixem quasi tot— podria estar relacionada amb la destrucció violenta del poblament del Vilar, atès que sembla de la mateixa època.

En canvi, la fortificació del 100 aC podria haver estat un punt de control militar (*castellum* o *statio*), ubicat en un lloc estratègic, potser relacionat amb la fundació de la ciutat de Tàrraco (125/100 aC) i una possible reorganització del territori. També és significatiu el moment de l'abandonament, quan els conflictes ja han cessat totalment (guerres civils).

És molt probable que aquest no sigui un jaciment singular i que n'hi hagi més de similars distribuïts pel territori. O fins i tot que alguns que han estat classificats provisionalment com a poblats ibèrics siguin en realitat establiments militars romans d'aquesta època més reculada. Estem pensant en concret en Puigcabrer, un jaciment encimbellat que controla el pas natural que obre el riu Francolí entre el Camp de Tarragona i l'interior, per l'estret de la Riba, que mai ha estat objecte d'excavacions. Ocupa una superfície d'uns 2.000 m² i el material de superfície, abundós, mostra una elevada proporció d'àmfora itàlica entre la comuna d'ibèrica.

8. Les produccions ceràmiques d'època republicana

La major part de terrisseries detectades al Camp de Tarragona són d'època altimperial i responen a la necessitat de fabricar àmfores per a l'envasament i transport del vi. Se'n produeixen principalment del tipus Dr. 2/4, tot i que en un primer moment se'n fan també d'altres models: Ob.74 i Dr. 7/11. Paral·lelament i com a activitat secundària també es fabrica material ceràmic de construcció i ceràmica comuna. Aquests forns es concentren principalment al Baix Camp, però comencen a funcionar a partir de l'època d'August i, per tant, són posteriors a l'època que aquí ens interessa. Els indicis de producció ceràmica de l'època republicana són minsos i es concentren a l'Alt Camp, a l'entorn de Fontscaldes i Valls.

Els testers de Fontscaldes

Fontscaldes és conegut entre els arqueòlegs pels seus tallers de ceràmica de tradició ibèrica. Les excavacions efectuades per l'Institut d'Estudis Catalans els anys vint del segle passat van proporcionar una quantitat ingent de material que fou estudiat i publicat en l'anuari de la institució. La definició d'un «estil Fontscaldes» ens parla de la importància dels materials recuperats, sobre els quals han incidit diversos arqueòlegs: J. Sánchez Real, M. J. Conde, A. Lafuente, E. Fabra i D. Solé. Les ceràmiques es recuperaren d'una sèrie de testers excavats els anys vint, i d'altres, els anys vuitanta i noranta. Els darrers treballs situen la cronologia d'aquesta

¹⁶ Aquest jaciment va ser identificat en les prospeccions de S. Keay i el seu equip (Carreté *et al.* 1995: 201-203 i 275). Li atribueixen una cronologia situada entre el segle V aC i el III dC.

producció en el segle II o a l'inici de l'I aC (Fabra 2008a). Es tracta, doncs, de ceràmica de tradició plenament ibèrica que es produeix quan els romans dominen completament el Camp de Tarragona (fig. 10).

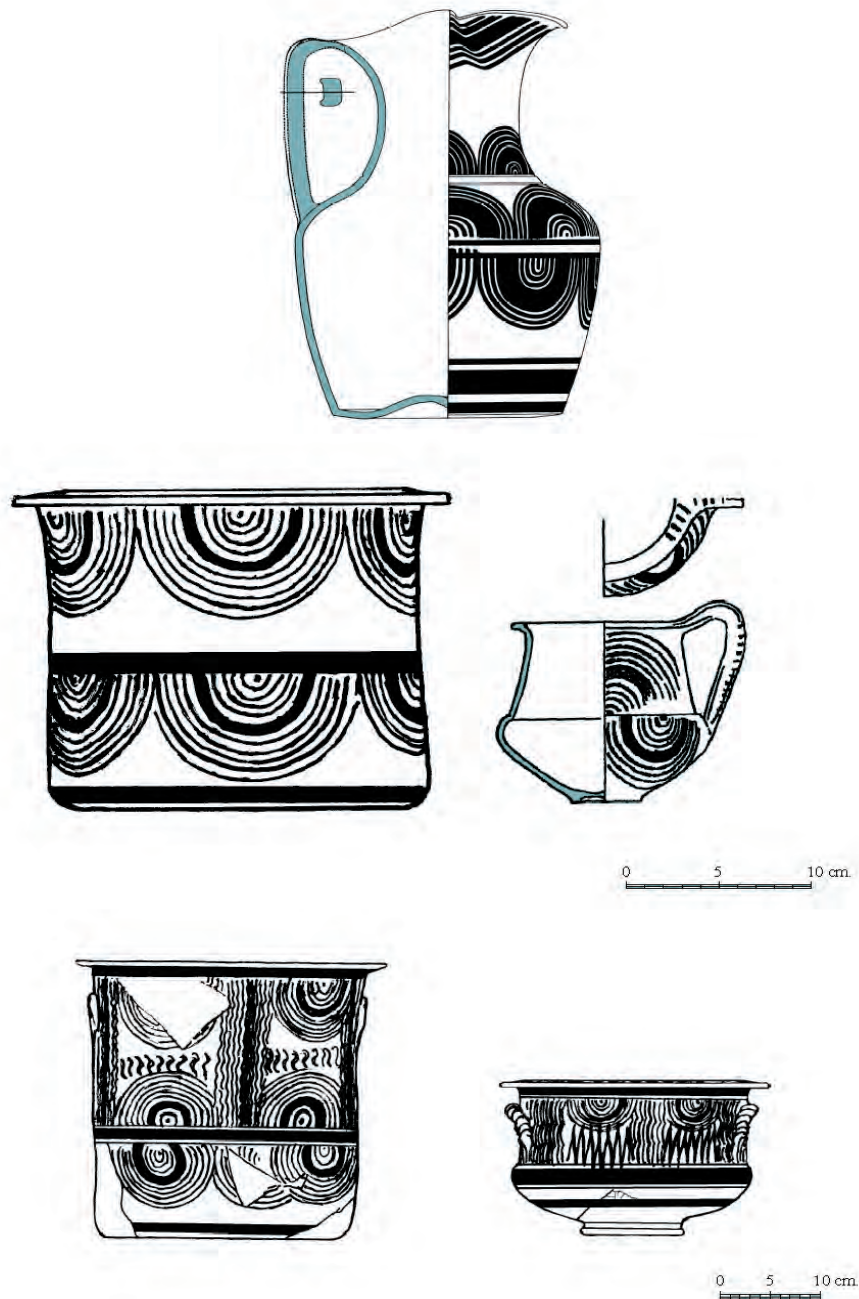

Figura 10. Algunes produccions de Fontscaldes. Font: Solé, 2008a.

E. Fabra ha actualitzat les produccions del taller, que ha classificat així: recipients per al transport (àmfores ibèriques de boca plana i cantimplors), atuells d'emmagatzematge (*pithos* de doble vora, gerres globulars de diversos tipus, càlats i tapadores), paraments de taula (*oenochoi*, gerres amb nansa de cistella, copes, pàteres, recipients caliciformes, gerres troncocòniques amb nansa, plats plans o hemisfèrics, i conques), ceràmiques de tocador (ungüentaris), vasos amb broc inferior, vasos plàstics i gobelets. També hi ha produccions amb cocció reductora: ceràmica de cuina (olles globulars

i tapadores) i ceràmiques grises que responen als tipus següents: gerres bicòniques, pàteres, bols, gerres, tasses i copes carenades (Fabra 2008b). La decoració, sempre de color roig vinós, és present en moltes de les ceràmiques conegudes. Va de les senzilles decoracions lineals i de bandes a d'altres més complexes. Es coneixen decoracions geomètriques simples, habitualment semicercles concèntrics fets amb pinzell múltiple separats per bandes i dents de llop a les vores, així com decoracions exclusivament fitomòrfiques, habitualment amb fulles d'heura o d'arítjol. També decoracions mixtes geomètriques i fitomòrfiques. Els motius figurats zoomòrfics són excepcionals i només se'n coneix un que representa un cavall en un fragment (Solé 2008a).

El forn de la Coma (Fontscaldes)

L'únic forn de les terrisseries de Fontscaldes que ha pogut ser completament excavat respon, segons els estudis que s'hi han fet, a una tipologia plenament itàlica (Solé 2008b). Es tracta d'una estructura excavada l'any 1920 i actualment molt mal conservada, dotada de toveres perifèriques que van des de la fogaina fins a la cambra de cocció. Es data en època republicana, a partir del segle II aC, i presenta una estructura apta per a la cocció de materials de construcció (*tegulae*, *imbrices*) i de grans recipients (*dolia*), dels quals es van trobar nombrosos fragments durant la seva excavació.

El Vilar (Valls)

Els treballs de Carreté, Keay i Millett van assenyalar els anys vuitanta la troballa de fragments d'àmfora grecoitàlica i Dr. 1 de producció local al Camp de Tarragona, sobretot a la zona de Valls i Fontscaldes. Entre aquests fragments destacaven dos segells amb els caràcters ibèrics «N.I.O.», un sobre l'ansa d'una Dr. 1B (Carreté *et al.* 1995, 80-82, 160, 165, 257-258 i 277). (fig. 11). Aquestes Dr. 1 locals s'han detectat també posteriorment en altres jaciments com el Mas d'en Gras (Járrega 2008, 80). Això ha fet plantejar a alguns autors una producció de vi en una època molt primerenca (Járrega 2002; López Mullor/Martín, 2008), tot i que evidentment no assoliria ni de bon tros el volum de l'època altimperial.

L'any 2000 es va localitzar i excavar parcialment una vil·la romana que es troba als peus de l'elevació en què s'aixeca el poblat ibèric del Vilar, entre aquest i el torrent del Catllar, a Valls, i a 4,5 km de les terrisseries

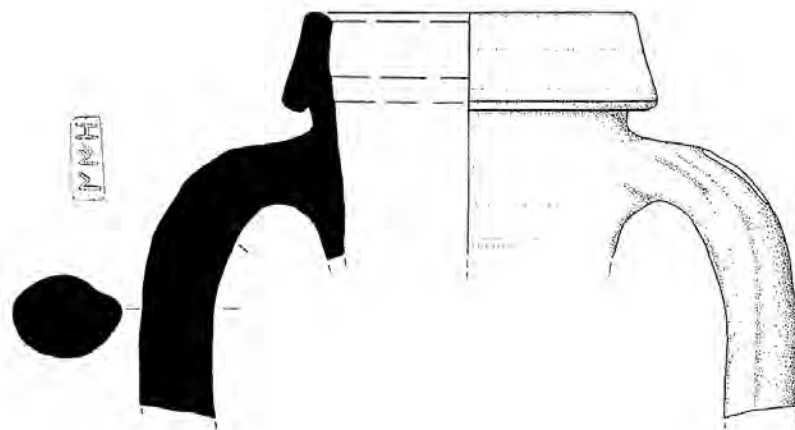

Figura 11. Àmfora Dr.1 de producció local de la zona de Valls. Font: Carreté *et alii*, 1995.

de Fontscaldes. Les diferents intervencions arqueològiques realitzades (Adserias/Ramon 2008) han permès establir els límits nord, oest i sud, de la vil·la. A partir d'aquests límits sabem que aquest establiment podria tenir més de 5.000 m² de superfície. Les estructures descobertes pertanyen a diferents fases.

La fase més antiga documentada s'ha de situar entre el final del tercer quart i el darrer quart del segle II aC i està representada per algunes estructures, molt malmeses i de difícil interpretació, fetes amb pedres irregulars lligades amb fang, que sembla que dibuixen àmbits allargassats, així com dos petits forns potser per a la fosa de metalls, amortitzats a finals del segle I aC.

De la mateixa època és un conjunt de tres basses que són amortitzades al final del segle I aC. A la primera, de planta circular (1,80 metres de diàmetre) hi desguassa una conducció; la segona, situada a una cota lleugerament inferior, és de forma triangular amb els angles arrodonits i de dimensions força més grans (7,6 per 4,2 metres). Ambdues estructures es comuniquen entre elles mitjançant un tub de terrissa que es disposa a la part inferior de les parets, prop de la base. A l'extrem sud d'aquesta segona estructura se n'insinua una tercera, de forma i dimensions similars a la primera. Tots els indicis apunten al fet que es tracta d'un conjunt de basses de decantació d'argila d'un tipus similar a les que trobem a la plaça de la Font de Tarragona i, per tant, part de les estructures de la *figlina* que s'establí aquí en aquells moments.

Noves estructures ja d'època imperial, entre les quals uns hi ha uns banys, acaben anul·lant les anteriors fins que la vil·la queda abandonada en el segle III.

El conjunt de materials més important d'aquesta fase tardorepublicana és un abocador ceràmic que estava ocupant el llit d'una petita riera que hauria estat utilitzada per abocar-hi deixalles. El que denominem *abocador* estava format, en realitat, per dos conjunts de materials. El primer estava format sobretot per fragments d'àmfora i també per alguns recipients com gerres, pàteres o vasets que imitarien algunes produccions de la vaixel·la forana. Pel que fa al segon, destacava la presència d'un elevat nombre de fragments de ceràmica reduïda i oxidada de dimensions més petites. Ambdós conjunts són coetanis. Es van trobar nombrosos exemplars de rebutjos de forn, la qual cosa prova l'existència d'una terrisseria que produiria àmfores i ceràmiques comunes. Tot i això, no es van trobar els forns on s'havien de coure aquestes peces. El conjunt de materials permet establir una cronologia en l'últim quart del segle II aC. A continuació es fa esment de la producció dels forns.

Les àmfores corresponen a les formes grecoitàlica i Dr. 1A i imiten llurs models itàlics (fig. 12). Es caracteritzen per la presència de llavis marcadament triangulars i carenes molt pronunciades, forma que es generalitza a partir de mitjan segle II aC. En el cas del Vilar, a més, s'ha detectat la particularitat que moltes d'aquestes àmfores presenten una profunda inflexió a la meitat del llavi, fet que permet diferenciar-les d'altres produccions. Les pastes són depurades, amb desgreixant abundant i visible de quars. Hi ha dues versions pel que fa a la mida. La majoria tenen unes dimensions semblants a les seves homònimes itàliques, però algunes poques presenten unes dimensions molt reduïdes (López Mullor/Martin 2008).

Respecte a les ceràmiques comunes oxidades, estan fetes amb pastes anàlogues a les de les àmfores. Les produccions es limiten a les gerres (amb quatre o cinc tipus de vora) i a imitacions de pàteres de vernís negre (formes Lamb. 27 i menys sovint Lamb. 36). Excepcionalment trobem altres formes que podríem qualificar d'ibèriques, com ara els càlats, les vores de

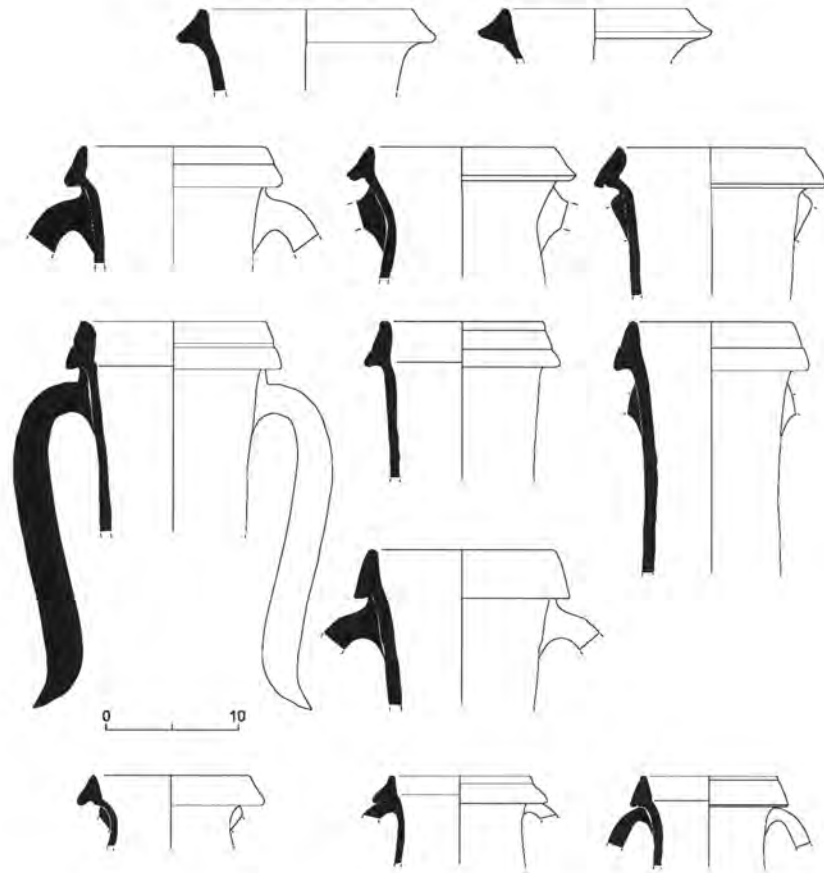

Figura 12. Àmfores Dr.1 fabricades a la vil·la romana del Vilar. Font: López Mullor/Martín, 2008.

coll de cigne i àmfores de boca plana.

Les mateixes formes de gerres i pàteres es reproduïxen en ceràmica comuna reduïda, però cal sumar-hi una producció de gerres bicòniques monoansades que presenten una vora exvasada amb el llavi arrodonit, amb tres bocellets al coll, i una pronunciada carena, en la qual apareixen unes aplicacions circulars. Aquestes peces són molt abundants i apareixen en mides molt variades.

Finalment, hi ha una producció de ceràmica de parets fines (reduïdes o oxidades) que reproduïxen la forma Mayet II i en menor quantitat la Mayet I, amb diferents dimensions.

9. Les primeres vil·les romanes (segle I aC)

En l'estat actual dels nostres coneixements, cap a mitjan segle I aC hauríem de situar l'aparició de les primeres vil·les en la nostra àrea d'estudi. Tot i això, no es pot descartar un origen anterior, però disposem de molt poca informació. La majoria de *villae* conegudes en el camp daten d'èpoques posteriors, però hi ha dos jaciments amb fases antigues que presenten una sèrie d'elements nobles que les fan destacar; columnes de pedra local, amb capitells d'orde toscà. Ambdues estan situades al costat de la via Augusta, a l'orient i a l'occident de la ciutat; són les vil·les del Moro, a 14 km al nord-est, i del Mas d'en Gras, a 9 km a l'oest.

Vil·la del Moro

Probablement el millor exemple de vil·la tardorepublicana excavada en el Camp de Tarragona és la vil·la del Moro de Torredembarra (Terré 1987;

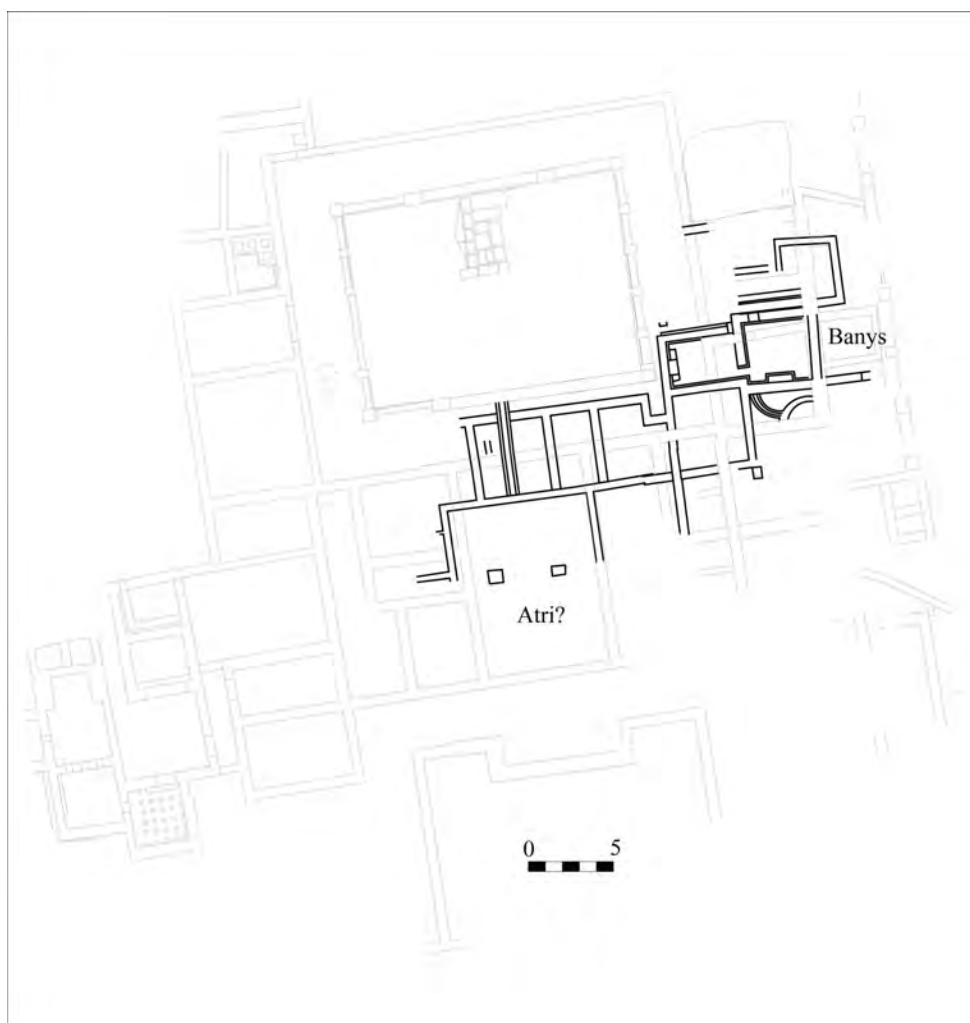

Figura 13. Vil·la romana del Moro (Torredembarra). En traç més fosc es marquen els murs de la primera fase. Font: Remolà, 2003.

Figura 14. Vil·la romana del Moro (Torredembarra). Paviment d'*opus signinum* tessellat, basament i capitell. Font: Remolà, 2003 i Gimeno, 1989.

Terré 1993; Remolà 2003; Piñol 2000; Remolà 2007). En aquest jaciment s'hi superposen dos edificis de diferent cronologia, amb tots els problemes que això suposa de cara a l'excavació del més antic. El primer pertany al segle I aC i el segon s'aixecà en el segon quart del segle I dC, per tant, ja en època imperial. La cronologia del primer edifici —l'únic de què tractarem aquí— s'havia situat originàriament al final del segle II o al principi del I aC (Terré 1987), per bé que després de practicar-hi de nou excavacions s'ha publicat una nova interpretació que el data en la segona meitat del segle I aC (Remolà 2007). Amb tot, els conjunts ceràmics encara estan per publicar, de manera que de moment no podem opinar sobre les precisions cronològiques d'aquest establiment. La seva planta es coneix molt parcialment, atès que en bona part queda oculta sota la vil·la més moderna (fig. 13).

L'edifici està ben construït, amb un aparell constructiu i decoratiu força rellevant (fig. 14). També està proveït d'uns banys privats que no disposen d'un sistema d'escalfament amb hipocaust, com correspon a aquesta època tan primerenca, però la presència de desguassos, mitges canyes i concrecions càlciques no ofereixen cap dubte sobre la seva funció. Les estances són reduïdes i les portes estretes, per evitar la pèrdua de calor, que s'obtenia mitjançant brasers. Els murs s'aixequen en tovot sobre sòcols de pedra i els angles estan reforçats amb carreus. Els paviments són d'*opus signinum* amb algunes tessel·les incloses que dibuixen senzills motius geomètrics i les parets estan revestides d'un fi enlluït cobert amb pintures murals. Sis estances es poden relacionar amb aquests banys, dues de les quals pertanyerien a la zona de serveis del complex. En un moment indeterminat es va fer una reforma del sector encaminada a reduir els banys que suposà compartimentar alguns àmbits i tapiar alguna de les entrades. Precisament, reaprofitat en el tapiat d'una de les entrades es trobà un magnífic capitell toscà (Terré 1987, 221),¹⁷ que evidentment s'ha de datar amb anterioritat al segon quart del segle I dC, quan s'aixeca en el mateix indret la segona vil·la.

En les darreres excavacions s'han identificat al sud i al sud-oest d'aquests banys, altres àmbits i diversos elements arquitectònics que primer es van relacionar amb un hipotètic atri i ara s'atribueixen a un pòrtic de façana de la vil·la republicana. En destaca un capitell toscà que es pot datar entre el segle I aC i inicis del I dC, igual que l'altre que s'ha esmentat. També cinc fragments de base àtica, diversos fragments de fust i dos estilòbates. L'estudi dels fragments ha permès restituir una columna amb una alçada total de 2,80 m. Al costat de l'hipotètic atri o pòrtic s'han excavat algunes estances amb paviments de *signinum* i de terra compactada.

Aquest edifici va patir un incendi i enderroc en un moment indeterminat, però en tot cas anterior al segon quart del segle I dC, quan tota l'àrea fou terraplenada i s'aixecà en el seu lloc una luxosa vil·la altimperial. Sobta que el foc afectés l'edifici però no el mobiliari del seu interior, com si estigués abandonat o com a mínim si s'haguessin retirat a temps els objectes. A més, els elements arquitectònics no van ser reaprofitats i van quedar recoberts per l'argila procedent de la descomposició dels murs de tova o tàpia.

Vil·la del Mas d'en Gras

El jaciment se situa 500 m al sud-oest del nucli urbà de Vila-seca, al sud de l'antiga Via Augusta. L'entorn geogràfic es caracteritza per les planes contínues de conreu i és remarcable l'existència d'aigües subterrànies en el subsòl del mateix jaciment. Va ser descobert a l'agost de 1994 durant els treballs de la carretera i s'hi van fer excavacions que han estat recentment publicades (Járrega/Sánchez 2008). El jaciment presenta quatre fases

¹⁷ Per aquest primer capitell comptem amb la descripció de Gimeno: «notable ejemplar de capitel toscano, en arenisca local y asimismo con sumóscapo del fuste, liso, en la misma pieza. De trazado y proporciones notablemente cuidadas (...) presenta un hipotraquelio de cavetto de desarrollo considerable, de sección circular y altura equivalentes a las del equino.» (Gimeno 1989, 121-122 i fig. 16).

Figura 16. Vil·la romana de Mas d'en Gras. Capitell. Font: Járrega/Sánchez, 2008.

constructives, de les quals la primera correspon a l'època tardorepublicana.

Els materials més antics corresponen a la primera meitat del segle II aC (Járrega/Sánchez 2008: 77), però les primeres estructures es daten en la segona meitat del segle II aC o inicis del segle I aC. (fig. 15). El que es pot considerar l'element més arcaic de l'assentament són les restes molt migrades d'un paviment de picadís que estava tallat per una canalització que unia els dos dipòsits que descrivim a continuació. Es documenta un gran dipòsit de planta rectangular situat al nord (14 x 7 m) pavimentat amb *opus signinum*. D'aquest dipòsit arrencava una canalització sense revestiment interior, amb un suau pendent vers el sud, que desguassava en un altre dipòsit de planta també rectangular que mesurava 20 x 3 m. La canalització feia uns 96 m de llargada i a mig recorregut, entre els dos dipòsits, presentava un eixamplament que podria haver estat un registre per a la decantació d'impureses i per a la neteja. Amb tota probabilitat eren dipòsits d'aigua.

Tanmateix, podria pertànyer a la primera fase del jaciment una gran bassa de planta irregular d'aproximadament 9 x 3 m, rectangular, de funcionalitat desconeguda, que fou amortitzada a partir de finals del segle I dC.

En un altre sector es va trobar un dipòsit soterrat rectangular de 4 x 1,2 m, subdividit en dos per un muret i pavimentat amb *opus signinum* i amb els característics quarts de canya en els angles. Aquest dipòsit va ser amortitzat a finals del segle I o principis del II dC i després afectat per un sitja de la fase final del jaciment.

Finalment, cal remarcar la troballa d'un *dolium*, que estava encastat en un forat; tenia la vora retallada i un encaix relacionat amb una petita canalització, excavada al substrat natural.

D'altra banda, deu pertànyer a aquesta fase un capitell toscà que es va trobar en l'interior d'un sitja (fig. 16), acompanyat de nombrós material

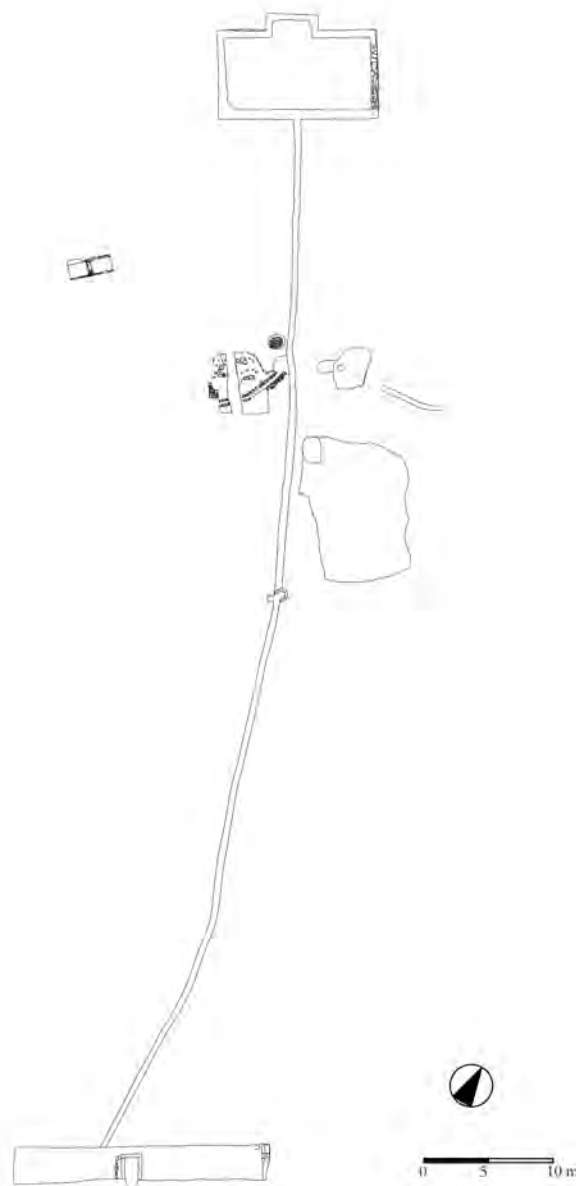

Figura 15. Vil·la romana de Mas d'en Gras. Planta de les estructures republicanes. Font: Járrega/Sánchez, 2008.

tardorepublicà (Járrega/Sánchez 2008, 112 i fig. 41).

A mitjan segle I dC, l'antic establiment tardorepublicà fou totalment arrasat, i es regularitzà el terreny amb terres que contenien runes i abundants ceràmiques del període anterior, per tal d'anivellar la cota d'ús i bastir noves estructures.

10. Conclusions

El poblament ibèric al Camp de Tarragona s'estructurava a partir d'una sèrie de nuclis de diferent nivell o importància que definim per la seva extensió, a falta d'altres indicadors. Els indicis apunten al fet que la capital seria Tàrraco (amb una extensió aproximada de 10 ha). També hi ha poblats de segon nivell d'una certa extensió com el Vilar (amb 6 ha) i la Punta de la Sella. Finalment, aldees de superfície menor a 1 ha (Santa Anna, Manous). Hi ha també un poblament dispers en granges, molt mal conegut (el Degotall, plaça d'Isabel Besora). Tot i això, el poblament ibèric és molt desconegut i aquesta proposta és una hipòtesi de treball que caldrà contrastar amb les dades que puguin aportar noves excavacions.

L'arribada dels romans el 218 suposà un trasbals per al món indígena que va implicar una profunda transformació socioeconòmica i una reestructuració del poblament. El primer símptoma és l'abandonament d'alguns dels poblats de segon orde cap a l'any 200 com a conseqüència d'una primera reestructuració del territori consistent a enfortir un nucli — en aquest cas Kesse — i eliminar-ne d'altres (el Vilar i la Punta de la Sella). Significativament es constaten capes d'incendi en aquests dos poblats i hi ha indicis d'una possible estructura militar romana a pocs quilòmetres del primer. Alguns dels petits assentaments rurals dispersos continuen actius en el segle II.

A l'època republicana, la primera dada que crida l'atenció és la gran quantitat de jaciments de tipus granja que es tenen documentats en relació amb els del període ibèric. Això, d'entrada, significa un canvi radical en el model de poblament que ens porta d'una nuclearització constatada en el període ibèric a una dispersió que sens dubte respon a una política imposada des de l'autoritat romana. La manca d'excavacions sistemàtiques no permet precisar amb més detall les datacions, però en el darrer terç del mateix segle, coincidint amb el programa de fundació de ciutats en territori català, és quan s'observa un gran creixement. Alguns d'aquests assentaments mostren encara elements de tradició indígena (el Roquís), mentre que altres empren ja una arquitectura i unes formes constructives plenament itàliques (la Clota). Coincidint amb aquest moment es construeix un possible *castellum* prop de l'antiga ruta que uneix l'Alt Camp amb el Penedès.

Sembla que a mitjan segle I aC es detecten les primeres vil·les, encara molt mal conegudes, amb elements arquitectònics nobles: columnes amb capitells toscans (el Moro i Mas d'en Gras) i la introducció dels primers conjunts termals privats (el Moro).

En el *territorium* de Tàrraco s'han identificat fins ara quatre trames centuriades, tres al Camp i una al Penedès. Les dues més properes a la ciutat segueixen un mòdul de 20 x 20 *actus* i les dues més llunyanes (Alt Camp i Penedès), de 15 x 20. Totes tradueixen una voluntat política d'estructurar el territori, però la seva datació és un tema controvertit. És clar que deuen respondre a moments clau de la història de la ciutat: la seva refundació (darrer terç de segle II aC), la concessió de l'estatut de colònia (sobre el 45 aC) o l'estada d'August i la capitalitat de la nova divisió provincial. Es desconeix quins serien els beneficiaris d'aquests repartiments, que deuen correspondre a diverses fases d'estructuració del territori: reassentaments indígenes, soldats llicenciats i/o colons itàlics.

Durant l'època republicana la producció agrícola devia ser fonamentalment cerealística, com proven la presència de sitges i els abundants fragments d'àmfora itàlica vinària presents en tots els jaciments. No obstant això, es detecta a mitjan segle II aC una producció d'àmfores locals que imiten les vinàries grecoitàliques i Dr. 1A localitzada a l'Alt Camp i de la qual s'han identificat un tester a Valls i fragments amb segells ibèrics. Conseqüentment es pot deduir un conreu incipient de vinya en aquesta zona, que sembla molt focalitzat en l'espai i el temps.

El gran canvi de conreus, amb una gran expansió de la vinya, es deu produir en època augustal o una mica més endavant, moment en què fan acte de presència nombroses terrisseries ubicades al Baix Camp principalment, que produeixen sobretot àmfores vinàries Dr. 2/4. No es documenta la producció de Tarraconense 1 ni de Pascual 1, i tots els indicis apunten al fet que la generalització del conreu de la vinya és uns cinquanta anys posterior a la d'altres zones com el Maresme.

Bibliografia

- ADSERIAS, M., BURES, L., MIRO, M.T., RAMON, E. 1993 L'assentament preromà de Tarragona, *Revista d'Arqueologia de Ponent* 3, Lleida, 177-227.
- ADSERIAS, M., RAMON, M. 2008, La vil·la romana del Vilar, a J. M. VERGÈS; J. LÓPEZ (coord.), *Història de Valls, II. Prehistòria i Història Antiga*. IEV, Valls, 369-376.
- ALFÖLDY, G. 1991, *Tarraco*, Fòrum 8, Tarragona.
- ALFÖLDY, G. 2000, Wann wurde Tarraco römische kolonie?, *Epigraphai. Miscellanea epigrafica in onore di Lidio Gasperini*, Tivoli 3-22..
- ARRAYÁS, I. 2005, *Morfología histórica del territorio de Tárraco (ss. III-I aC.)*, Col·lecció Instrumenta 19, Barcelona.
- BEA, D. 2006, El port romà de Tàrraco, aportacions historiogràfiques i noves interpretacions. La intervenció arqueològica als solars de l'UA 15 de Tarragona (Tarragonès), *Tribuna d'Arqueologia* 2004-2005, Barcelona, 215-243.
- BURCH, J. 1996, L'ús de sitges en època republicana al NE de Catalunya, *Revista d'Arqueologia de Ponent* 6, Lleida, 207-216.
- CARRETÉ, J.M., KEAY, S.J., MILLET, M. 1995, *A roman provincial capital and his hinterland: The survey of the territory of Tarragona, Spain, 1985-1990*, *Journal of Roman Archaeology*, Suppl., 15, Ann Arbor, Portsmouth
- CIURANA, J. 2008, El poblament romà a l'oest de l'Alt Camp, a J.M. VERGÈS; J. LÓPEZ (coord.), *Història de Valls, II. Prehistòria i Història Antiga*, IEV, Valls, 400-412.
- DÍAZ, M. 2008, Noves evidències de l'urbanisme romà i ibèric a l'àrea portuària de la ciutat: les intervencions al solar número 18 del carrer Jaume I de Tarragona, *Tribuna d'Arqueologia* 2007, Barcelona, 169-194.
- DÍAZ, M. 2009, *El castellum de Puigpelat*, Biblioteca Tarraco d'Arqueologia 5, Tarragona.

- DUPRÉ, X. 1994, *L'arc romà de Berà*, Barcelona.
- FABRA, E. 2008a, Cronologia i producció dels tallers de Fontscaldes, a J.M. VERGÈS, J. LÓPEZ (coord.): *Història de Valls, II. Prehistòria i Història Antiga*. IEV, Valls, 262-263.
- FABRA, E. 2008b, Les produccions: característiques i tipologia, a J.M. VERGÈS, J. LÓPEZ (coord.), *Història de Valls, II. Prehistòria i Història Antiga*. IEV, Valls, 264-281.
- FABRA, E., VILALTA, E. 2008, La destrucció del poblat, a J.M. VERGÈS, J. LÓPEZ (coord.): *Història de Valls, II. Prehistòria i Història Antiga*. IEV, Valls, 183-185.
- GEBELLÍ, P. 1996, Un nou centre productor d'àmfores al Camp de Tarragona. El forn de la Canaleta i el segell *Philodamus* (Vila-seca, Tarragonès), *Butlletí Arqueològic* 18, Tarragona, 69-96.
- GEBELLÍ, P. 2007, *El Roquís (Reus, Baix Camp). Una bòbila romana a l'ager de Tàrraco. Poblament, rural, producció ceràmica i comerç a les nostres contrades, en època romana*, Reus.
- GIMENO, J. 1989. Tipología y aplicaciones de elementos dóricos y toscanos en Hispania: el modelo del NE, *Archivo Español de Arqueología* 62, Madrid, 101-139.
- JÁRREGA, R. 2002, Nuevos datos sobre la producción anfórica y el vino de Tarraco, a L. RIVET; M. SCIALLANO, *Vivre, produire et échanger: reflets méditerranéens. Melanges offertes à Bernard Liou*, col. Archéologie et Histoire Romaine 8, Montagnac, 429-444.
- JÁRREGA, R., SÁNCHEZ, E. 2008, *La vil·la romana del Mas d'en Gras (Vila-seca, Tarragonès)*, *Hic et Nunc* 3, Tarragona.
- GUITART, J. 1994, Un programa de fundacions romanes a la Hispania Citerior del principi del segle I aC, *Actes del XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica* (Tarragona 1993), Tarragona, 205-214.
- GUITART, J., PALET, J.M., PREVOSTI, M. (coord.) 2003, a J. GUITART, J.M. PALET, M. PREVOSTI, *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental: actes del Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès, el Vendrell, del 8 al 10 de novembre de 2001*, Barcelona.
- JÁRREGA, R. 2004, Tarraco Scipionum Opus. ¿Escipión Emiliano, fundador de Tarraco?, *Butlletí Arqueològic* 26, Tarragona, 23-65.
- LÓPEZ MULLOR, A., MARTÍN, A. 2008, Tipologia i datació de les àmfores tarraconenses produïdes a Catalunya, a A. LÓPEZ MULLOR X. AQUILUÉ (coord.): *La producció i el comerç de les àmfores de la província Hispania Tarraconensis. Homenatge a Ricard Pascual i Guasch*, Barcelona, 33-94.
- MACIAS, J.M. 2000, L'urbanisme de Tàrraco a partir de les excavacions de l'entorn del Fòrum de la ciutat, a: *Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana*, Documents d'Arqueologia Clàssica 3, Tarragona: 83-106.

- MONTÓN, F.J. 1977, El miliario del Morell, *Boletín Arqueológico*, ép. IV, fasc. 133-140 (1976-77), Tarragona, 45-48.
- NOGUERA, J. 2008, Los inicios de la conquista romana de Iberia: los campamentos de campaña del curso inferior del río Ebro, *Archivo Español de Arqueología* 81, Madrid, 31-48.
- ÑACO, T. 1999, La presión fiscal romana durante las primeras décadas de la conquista de Hispania (218-171 aC.): un modelo a debate, *Studia Historica. Historia antigua* 17, Salamanca, 321-369.
- OTIÑA, P., RUIZ DE ARBULO, J. 2002, De Cese a Tàrraco, evidencias y reflexiones sobre la Tarragona ibérica y el proceso de romanización, *Empúries* 52, Barcelona, 107-136.
- PALET, J.M. 2003, L'organització del paisatge agrari al Penedès i les centuriacions del territori de Tàrraco: estudi arqueomorfològic, a J. GUITART, J.M. PALET, M. PREVOSTI, *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental*, Barcelona, 213-226.
- PALET, J.M. 2005, Estructuras agrarias en el territorio de Tàrraco (Tarragona): organización y dinámica del paisaje en época romana, a A. BOUET., F. VERDIN. (eds.), *Territoires et paysages de l'âge du fer au moyen âge. Mélanges offerts à Philippe Leveau*, Bordeaux, 213-126.
- PALET, J.M. 2007, Formes del paisatge i trames centuriades al Camp de Tarragona: aproximació a l'estructuració del territori de Tarraco, a J.A. REMOLÀ (coord.), *El Territori de Tarraco: vil·les romanes del Camp de Tarragona*, Forum 13, Tarragona, 133-151.
- PREVOSTI, M. en premsa, Dinàmica del poblament, a GUITART, J., PALET, J. M., PREVOSTI, M., RUESTES, C. (ed.) *Forma Orbis Romani. Tarraco 1*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- PIÑOL, Ll. 2000, Vil·la romana del Moro. Torredembarra, R. CORTÈS (dir), *Intervencions arqueològiques a Tarragona i entorn (1993-1999)*, Tarragona, 133-148.
- PREVOSTI, M. 2005, L'etapa republicana, a GUITART, J. (Coord.), *Història agrària dels Països Catalans I. Antiquitat*, Barcelona, 345-390.
- REMOLÀ, J.A. 2003, Les vil·les romanes del Moro (Torredembarra), *Butlletí Arqueològic* 25, Tarragona, 57-87.
- REMOLÀ, J.A. 2007, La vil·la romana del Moro (Torredembarra, Tarragonès), a J.A. REMOLÀ (coord.), *El Territori de Tarraco: vil·les romanes del Camp de Tarragona*, Forum 13, Tarragona, 119-132.
- RIGO, A.; FERRER, C.; MORER DE LLORENS, J.; GARCÍA, J. 2003, El Fondo del Roig (Cunit): un nucli camperol ibèric de la Cossetània, a J. GUITART; J.M. PALET; M. PREVOSTI, *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental: actes del Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*, Barcelona, 339-348.
- RUIZ DE ARBULO, J. 2002, La fundación de la colonia Tàrraco y los estandartes de César, J.L. JIMÉNEZ i A. RIBERA (coord.), *Valencia y las*

primeras ciudades romanas de Hispania, València, 137-156.

- RUIZ DE ARBULO, J., VIVÓ, D., MAR, R. 2006, El capitolio de Tarraco. Identificación y primeras observaciones a: VAQUERIZO, D.; MURILLO, J.F. (eds), *El Concepto de lo provincial en el mundo antiguo. Homenaje a Pilar León*, Córdoba, 391-418.

- SANMARTÍ, J.; SANTACANA, J. 1992, *El poblat ibèric d'Alorda Park. Calafell, Baix Penedès. Campanyes 1983-1988*, Barcelona.

- SERRA RÀFOLS, J. de C 1965, La destrucció del poblado ibérico de Castellet de Banyoles de Tivissa (Bajo Ebro), *Ampurias*, 26-27, Barcelona, 105-134.

- SOLÉ, D. 2008a, El repertori decoratiu. Estudi temàtic, a J.M. VERGÈS; J. LÓPEZ (coord.), *Història de Valls, II. Prehistòria i Història Antiga*, IEV, Valls, 282-310.

- SOLÉ, D. 2008b, El forn de la Coma, a J.M. VERGÈS; J. LÓPEZ (coord.), *Història de Valls, II. Prehistòria i Història Antiga*, IEV, Valls, 311-318.

- TERRÉ, E. 1987, La vil·la romana de El Moro: un exemple de poblament rural romà al Camp de Tarragona, *Jornades Internacionals d'Arqueologia romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispània Citerior*. Preactes, Granollers, 217-224.

- TERRÉ, E. 1993, La vil·la romana de 'el Moro' (Torredembarra), a R. MAR; J. LÓPEZ; Ll. PIÑOL (ed.), *Utilització de l'aigua a les ciutats romanes*, Documents d'Arqueologia Clàssica 0, Tarragona, 79-84.

- VERGÈS, J.M.; LÓPEZ, J. (coord.) 2008, *Història de Valls, II. Prehistòria i Història Antiga*. IEV, Valls.

- VERGÈS, J.M.; ZARAGOZA, J. 1999, Quan el Catllar no hi era, a M.M. FUENTES, *El castell, vila i terme del Catllar. Segles XII-XVIII*, Tarragona, 23-50.

- VILASECA, A.; ADIEGO, P. 2002, El centre de producció ceràmica de les Planes del Roquís (Reus, Baix Camp), *Tribuna d'Arqueologia*, 1998-1999, Barcelona, 259-276.

- VILASECA, A.; CARILLA, A. 1998, L'assentament romà de la Clota (Creixell, Tarragonès), *Citerior* 2, 189-201.